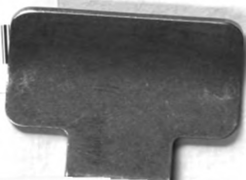
DE GRENZEN DER STAATSMACHT

Cornelis Willem Opzoomer

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK
0281 4207

DE GRENZEN DER STAATSMACHT.

DE GRENZEN

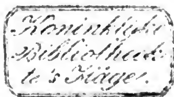
DER

STAATSMACHT,

DOOR

Mr. C. W. OPZOOMER.

AMSTERDAM,
J. H. GEBHARD & COMP.
1873.

GEDRUKT BIJ G. A. VAN HOFTEN, TE UTRECHT.

Dit opstel werd voorgelezen in de Octoberzitting der Koninklijke Akademie van Wetenschappen.

In de volgende samenkomst, vier weken later, was er gelegenheid tot gedachtenwisseling, ook tot bestrijding. Er is geen gebruik van gemaakt. Ik had de discussie geopend om ze terstond weer te sluiten.

Mag ik hieruit opmaken, dat men geen bedenkingen had van eenig belang? Zoo ik het doen mocht, van hoe groote waarde zou die eenstemmigheid zijn!

UTRECHT,
3 December 1872.

O.

De rechte man, maar dan ook op de rechte plaats, zegt de bekende, wel wat afgesleten spreuk. Op de verkeerde plaats aan het werk gezet, is hij niet langer de rechte man. Niet anders is het met de waarheid. De ware uitspraak wordt dwaling, zoodra men haar gelden laat buiten haar terrein. En tot dwaling geworden, sticht zij geen heil, maar onheil.

Wilt gij er een voorbeeld van? Gij kent de vrees voor de dwingelandij der meerderheid. Men streeft er naar, ook aan de minderheid recht te doen. Waarom zal de macht van het getal beslissen? Is dan wat de grootste menigte wil daarom het beste? Is het waar wat het spreekwoord zegt, dat de stem des volks de stem van God is? Of heeft niet Goethe veel meer gelijk, waar hij het oordeel der massa ronduit »miserabel" noemt? Wie zou aan een vergadering, groot of klein, de taak willen opdragen, om bij meerderheid van stemmen uit te maken, wat waar, wat schoon, wat recht en goed is? En zoo ons denken, ons gevoel, vrij moet blijven tegenover het denken, het gevoel, van anderen, hoeveel talrijker ze ook mogen zijn dan wij, waarom zal ons handelen alleen aan hun beslissing onderworpen zijn?

Geen wonder, dat men op die vraag een ontkennend

antwoord gaf. Dat is, zegt Stahl, »de uiterste onderdrukking van den mensch, met de geheele zekerheid van zijn recht, met zijn bestaan zelfs in strijd, telkens gebonden te zijn aan het goedvinden der meerderheid."

En toch, zal dan, waar een beslissing noodig, waar zij onmisbaar is, het gevoelen der minderheid bovendrijven? Zal men het beter noemen, dat weinigen over velen, dan dat velen over weinigen heerschen? Of zal men tot het stelsel komen, dat overal eenparigheid van stemmen vordert, en waar zij ontbreekt niets voor uitgemaakt houdt en alles bij het bestaande laat? Op dien weg is verbetering, hervorming, vooruitgang, zoo goed als onmogelijk. Maar zelfs de vrijheid is er niet gewaarborgd. Of is het vrije doen gehandhaafd, waar de willekeur van één in staat is alle doen te verhinderen?

Het klagen over de heerschappij der meerderheid is op de verkeerde plaats aangebracht. Men deed het hooren bij de vraag, of het monarchale stelsel dan wel het volksstelsel de voorkeur verdient. Wat kon het hier tot stand brengen? Was het onrecht, dat de regeering óf moest aftreden en voor een andere wijken, óf in haar overtuiging één zijn met die van de meerderheid der vertegenwoordiging, dat is op den duur van de meerderheid des volks? Ware het beter, haar aan den wil van één, van den vorst te binden, aan de overtuiging van den vorst alleen de zegepraal te gunnen?

Op een geheel ander terrein, en daar alleen, heeft de tegenzin tegen de heerschappij der meerderheid zijn volle waarde, zijn onloochenbaar recht. Die beweert, dat wetgeving en regeering naar den geest der meerderheid moeten handelen, kan slechts op die gevallen het oog hebben, waarin het der wetgeving en der regeering in het geheel past te handelen, m. a. w. die inderdaad binnen den kring harer bemoeiing liggen. Daar alleen wordt met recht over

de dwingelandij der meerderheid de staf gebroken, waar zij over de minderheid heerschen wil in dingen, waarin heerschappij van den een over den ander in het geheel niet op haar plaats is. Het verdient geen vonnis, dat er wetten worden gemaakt, dat er geregeerd wordt in overeenstemming met de meerderheid, en niet met de minderheid. Dit alleen verdient ons vonnis, dat er wetten worden gemaakt, dat er geregeerd wordt, waar noch het maken van wetten noch het regeeren aan de orde is, waar geen enkele regeling te pas komt, waar alleen onbeperkte vrijheid recht heeft van bestaan. Want niet daarin ligt het gevaar, niet daarin het onrecht, dat de meerderheid beslist over de minderheid, maar dat zij beslist in zaken waarin tot geen beslissen recht is. De minderheid mag niet worden onderdrukt. Maar het gevaar der onderdrukking schuilt in de materie, niet in het formeele. Wat het formeele betreft, de heerschappij der meerderheid over de minderheid is natuurlijker, redelijker, noodzakelijker, dan die van de minderheid over de meerderheid, of van één of van weinigen over velen. Maar op de materie komt alles aan. Er zijn stoffen, waarin in het geheel geen heerschappij van den eenen over den anderen wenschelijk of rechtmatig is. Voor zulk een zaak hield men vroeger in den staat, zelfs bij de hoogste erkenning van het vorstelijk gezag, en houdt men nog altijd in menige vereeniging, de beurs. Op vele punten zijn in den loop der tijden de denkbeelden gewijzigd, vaak geheel veranderd. Men heeft de beurs niet zelden vrijer geacht, en in die vrijheid meer geëerbiedigd, dan het geweten, den godsdienst. Niet altijd is de waarheid erkend van hetgeen op den rijksdag te Spiers in 1529 de Protestanten als een algemeen rechtsbeginsel uitspraken: »in vele handelingen en zaken heeft de meerderheid geen recht tegen de minderheid, omdat de zaak niet allen te zamen maar ieder in het bijzonder aangaat." Het be-

ginsel is waar, ook zijn rechtsgrond is met juistheid aangewezen, maar hoe zelden heeft men hier der waarheid hulde gedaan!

In het dagelijksche leven weten we beter dan elders te onderscheiden, wat vrijheid is. Zoodikwijls ik in mijn doen alleen met mijn eigen wil te rade heb te gaan, noem ik mij vrij. Wanneer — om een enkel voorbeeld te noemen — het niet van mij afhangt, op welk uur ik zal uitgaan; wanneer het de wil van mijn bediende is, die mij hierin beheerscht; terstond heb ik het drukkende gevoel, dat mijn vrijheid beperkt, aan banden is gelegd. En zou dit gevoel van mij wijken, zou ik het wagen op nieuw in het bezit mijner vrijheid te roemen, als mij de opmerking werd gemaakt, dat ik ja mijn knecht niet kan ontslaan, maar dat ik zelf het toch ben, door wien hij is aangesteld en uit wiens beurs hij betaald wordt?

Geheel anders wordt meestal geoordeeld, waar onze betrekking tot den staat in het spel komt. Hier pleegt men enkel aan den vorm te hechten. De meesten zijn voldaan, als ze tot de samenstelling der regeering — in den ruimsten zin van dit woord — maar hebben meegewerkt, als ze maar in staat zijn met trotsche zelfbewustheid te zeggen: het is mijn regeering, waaraan ik mij onderwerp, door mij zelf is ze gekozen. Met dien vorm der vrijheid zijn ze voldaan, en verzuimen de vraag, of haar wezen misschien niet geheel en al ontbreekt ([1]). Gij kent die stelsels van wijsgeerig staatsrecht, die hoog opgeven van de souvereiniteit des volks, maar die tegelijk die geroemde volksoppermacht tot éénen dag levens, wat zeg ik? tot één enkele daad beperken. Het vrije volk kiest zijne heerschers, maar in die keus is al zijn levenskracht uitgeput. Van dat oogenblik af wordt het in al zijn doen en laten beheerscht. Semel jussit, semper paret. Toch moet het zich een vrij volk wanen, het moet droomen zijn eigen

meester te zijn. Telkens hoort het zich in het oor fluisteren, dat al de leden der regeering slechts zijn vrij gekozen en betaalde dienaars mogen heeten, dat zelfs de vorst niets meer is dan zijn eerste ambtenaar, zijn luisterrijkste mandataris.

Er is veel ondervinding noodig, en niet van de aangenaamste soort, om van dien valschen vrijheidsgeest te worden genezen. Het pleegt de ziekte der beurs te zijn, die hier het eerst de behoefte aan genezing doet gevoelen. Want regeeren kost geld, en dat geld komt uit de zakken der burgers, der in hun vrijheidswaan zoo gelukkige kiezers. Eerst langzaam begint men in te zien, dat er nog iets anders is dan de vorm der vrijheid, en dat juist dat andere de grootste waarde heeft. Menigeen dacht het toppunt van geluk te hebben bereikt, toen hij de leden van zijn gemeenteraad zelf, onmiddellijk, kon helpen kiezen, er toe mee mocht werken om zijn gevolmachtigden aan te stellen. Maar mistroostig daalde hij af uit die hoogte van zijn geluk, toen voor een congres, een tentoonstelling, een muziekfeest, het bezoek van een potentaat, een wedstrijd van schutters en wat niet al, die gevolmachtigden over zijn zuur verdiend geld tot het geven van feesten beschikten, waaraan hij zelf misschien niet eens deel mocht nemen. Het is opmerkelijk, welk een sterk afkoelend bad voor politieke geestdrift een verhoogd belastingbiljet is. Wat heeft de regeering met die dingen zich in te laten? begint de bekoelde souverein te vragen, nu hij voelt dat hij niet regeert maar geregeerd wordt. Het is waar, de welaangename dag der heerschappij keert hier telkens terug, omdat de gekozenen niet voor het leven zitten, maar slechts voor eenige jaren. Maar toch, die blijde dag duurt altijd niet langer dan een oogenblik. Als het stembiljet is afgegeven, voelt de souverein zich voor een goeden tijd weer onderdaan. Het is de eerste

stap op een weg, dien hij vroeger nooit betrad. Vroeger alleen met den oorsprong zijner regeering bezig, gaat hij thans meer aan de eigenlijke taak der regeering, aan de grenzen harer bevoegdheid denken. Vroeger was het: als ik zelf maar mee kon regeeren! Thans is het: als ik maar wat minder geregeerd werd!

Het schijnt, dat men op dien weg slechts zeer langzaam kan vooruitgaan. Het duurt lang, eer de kwaal, die men begon te voelen, onder woorden gebracht en scherp begrensd kan worden. Het positieve, hoe de regeering tot stand komt, valt meer in het oog, dan het negatieve, wat buiten de grenzen harer macht gelegen is, en slechts weinigen zien dieper dan de oppervlakte der dingen. Aan de stembus wordt men zich telkens op nieuw van zijn souvereiniteit bewust; het kost den van geluk droomenden souverein moeite, zich de oogen flink uit te wrijven, en te zien, in wat enge kooi de vrije vogel rondfladdert. Nog altijd zijn er velen, ook onder de leeraars des volks, die er niet van willen weten het recht der regeering te beperken, alleen maar omdat die regeering voor een deel ook hun eigen werk is. Toen Eduard Cauer het merkwaardige geschrift van Wilhelm von Humboldt in het licht gaf, waarin deze een poging had gedaan om de grenzen der staatswerkzaamheid te trekken, bestreed hij die poging, die hem het gevolg scheen van een politiek standpunt, dat onze tegenwoordige staatswetenschap reeds lang verlaten had. Het staatsgezag was immers geen macht meer tegenover ons, het was veeleer onze eigen macht. Het is, zoo schrijft hij, »ons doel, niet om onzen wil tegen het gezag van den staat te vrijwaren, maar om onzen wil in het staatsgezag zijn invloed te bezorgen. Niet van den staat willen we vrij zijn, maar in den staat, en we zijn hierin vrij wat dichter dan voorheen bij de zienswijze der oudheid gekomen."

Deze laatste opmerking is wat de groote meerderheid der menschen betreft volkomen juist. We keeren inderdaad meer tot de zienswijze der oudheid terug, die op de heerschappij van den staat niets liet afdingen, en veel wat men zuiver Germaansche vrijheidsbegrippen heeft genoemd gaat verloren. Bij iedere nieuwe werkzaamheid, die men inziet dat noodig is geworden, richt men weer de blikken op den staat, en verwacht dat de regeering niet aarzelen zal zich met haar te belasten. Men wil op nieuw geregeerd worden, meer soms dan het der regeering zelve lief is.

Meent niet, dat dit alleen in despotieke staten het geval is, niet in zoogenaamd vrije staten. Wat ik reeds aanvoerde werpt die meening omver. Den vorm der vrijheid voor haar wezen aanziende, geeft men den naam van vrije staten aan die, waar die vorm gevonden wordt, hoe veel er van haar wezen ook gemist worde. Zelfs loopt men groot gevaar, om wat tot elkaar in rechte reden moest staan, tot elkaar in omgekeerde reden te brengen, en het vonnis uit te lokken: hoe grooter de formeele vrijheid, des te kleiner de materieele vrijheid. Of is het niet zoo? Die geen verschil ziet tusschen zich zelf en de regeering, omdat ze door hem gekozen, zijn werk, zijn zaakgelastigde is, dien kan er weinig aan gelegen zijn, haar bevoegdheid in te korten. Zijn werk is immers zijn werktuig, wat het verricht schijnt enkel de functie van zijn eigen orgaan. Tegen den alleenheerscher is ieder op zijn hoede; maar waar geen wet tot stand kan komen zonder de medewerking, geen regeeringsdaad gedaan worden zonder het waakzame toezicht eener door het volk gekozen vertegenwoordiging, daar schijnt het in het voordeel der natie, hare belangen zooveel mogelijk door wetten en regeeringsdaden te laten regelen en besturen. Den vreemde ziet men op de vingers, maar hoe zou men zich zelf wantrouwen?

Geen wonder dan ook, dat in de vrije, in de constitutioneele staten van onzen tijd met onverflauwden ijver voor de meest veelzijdige inmenging van den staat in de maatschappelijke belangen wordt gepleit. Nog altijd heeft de theorie, die men de leer van den voogdijstaat, ook wel — doch minder juist (2) — van den politiestaat, heeft genoemd, haar vurige aanhangers. Maatschappij en staat zijn hun begrippen van dezelfde beteekenis. Alles, wat een deel is van 's menschen bestemming, en wat toch niet uitsluitend aan den individueelen mensch kan worden overgelaten, dat alles brengen zij tot het gebied van den staat. Want de staat is hun *de* vereeniging, een beschouwing, waarbij slechts dit vreemd mag heeten, waarom er naast den staat ook nog andere vereenigingen, nog andere maatschappijen bestaan. Als de staat, naar de voorstelling van Rossbach, het »organisme is eener geographisch afgesloten menschheid," geroepen om alle bedoelingen van den mensch, van welken aard dan ook, tot werkelijkheid te brengen, wat is er dan nog buiten den staat mogelijk? Moet, naar Spittler's uitspraak, de staat »de grootstmogelijke som van geluk en levensgenot voor al zijn burgers" bewerken, wat ligt er buiten die begrippen van levensgenot en geluk, en voor wien schiet er dan naast den staat nog iets te doen over?

In den laatsten tijd is die leer van den voogdijstaat door niemand met zoo veel vuur verdedigd als door Dupont-White in zijn uitvoerig geschrift over den individu en den staat, dat in 1857 te Parijs het licht zag. Zonderling, dat in de voorrede de taak, die de schrijver op zich nam, voor inderdaad fonkelnieuw wordt uitgegeven. Er is, zoo beweert hij, wel veel over den oorsprong van de regeering gesproken, maar weinig over den kring harer werkzaamheid, en zelfs dat weinige bestaat slechts in korte beschouwingen of declamatiën, zoodat het een nieuw werk mag hee-

ten, de vraag naar de roeping van het staatsgezag volledig en onbevooroordeeld te behandelen. Dat reeds zes jaren vroeger Humboldt's strenge en stelselmatige onderzoekingen in het licht waren gegeven, daarvan wordt niet gewaagd; het schijnt inderdaad een den schrijver volkomen onbekend feit. En niet minder onbekend is hem een vroeger feit, dat namelijk reeds in 1793 de beroemde Dalberg, toen nog de toekomstige regent van het aartsbisdom Mainz, schoon zonder zijn naam bekend te maken, over de ware grenzen der werkzaamheid van den staat in betrekking tot zijne leden geschreven had, en wel in een richting die lijnrecht tegenover die van Humboldt liep.

Toch verdient het boek onze volle aandacht. Het leert ons klaar inzien, dat de ijver voor het staatsalvermogen gegrond is in afgodischen eerbied voor de voortreffelijkheid van den staat. Dupont-White vereert den staat als »den krachtigsten bewerker der beschaving", als »de rede zelve, toegerust met al het gezag, dat over 's menschen geest haar toekomt." De staat is hem »de mensch, maar zonder zijn hartstocht; de mensch, maar op een hoogte van ontwikkeling, waarop hij in verbinding treedt met de waarheid zelve, waarop hij niets aantreft dan God en zijn geweten." — Een uitspraak, die ons aan Schiller's beroemde woorden laat denken: »De reine mensch, die zich in ieder subject meer of min duidelijk vertoont, wordt vertegenwoordigd door den staat, de objectieve en als het ware kanonieke vorm, waarin de veelvoudigheid der subjecten zich tracht te vereenigen." — Er zijn, roept hij in geestdrift uit, »beroemde typen waarin dit is uitgedrukt: Moses op den berg Sinaï, Numa in het heilige woud van het kapitool." Van zoo groote vereering kan het gevolg niet uitblijven. De staat — met die woorden wordt het uitgesproken — »de staat, hoe ook ingericht, is meer waard dan de individu." Er wordt, en de voor-

beelden van Augustus, van Tiberius, van Caracalla, blijven daarbij niet uit, de aandacht op gevestigd, dat de losbandigste vorsten wetten hebben gemaakt van de strengste zedelijkheid, de wreedste dwingelanden zachte en menschelijke wetten. 's Menschen geest, zoo heet het stout genoeg, »is voor de waarheid geschapen; hij wendt zich tot het orakel, als het zijn eenig doel is haar te erkennen en te verkondigen. In dien toestand is de wetgever. Den slechtsten mensch ziet gij rechtschapen handelingen doen, terwijl naast hem de braafste man zich verblindt en aan het dwalen geraakt in zijn afgezonderd leven. Plutarchus leert het ons; het is Brutus die tegen 48 per cent voorschiet; het zijn de keizers, en wel onder hen de grootste monsters, die den woeker hebben onderdrukt. Nero heeft Rome in brand gestoken, maar des noods zou hij een wet tegen de brandstichters hebben gemaakt. Waarom niet? Hij deed nog veel meer, toen hij een patronaat over de slaven in het aanzijn riep. Zoo hoog is de staat boven de individuen."

Zulk een vereering van den staat moest wel tot de ruimste erkenning zijner werkzaamheid leiden. Waartoe zou hij, naar sommiger eisch, beperkt worden tot de handhaving der orde? tot onderdrukking van geweld en van bedrog? Die beperking scheen geheel willekeurig. De maatschappij heeft toch niet alleen aan orde behoefte, »maar ook aan rijkdom, aan wetenschap, aan zedelijkheid." Ze heeft behoefte »aan een orgaan, om in haar naam te handelen, om alle rechten en machten uit te oefenen, die de algemeene zekerheid, maar ook de algemeene welvaart betreffen." Dat orgaan is de staat, en daarom is het zijn functie »niet alleen de orde, maar ook het algemeene welzijn te bevorderen; niet alleen het kwaad te beletten, maar ook »het goede te doen, b. v. de barmhartigheid uit te oefenen, die een der stelligste en der meest ver-

waarloosde voorschriften is van de zedewet." Van die zedewet is de staat de wachter. Maar hij is nog veel meer. »De maatschappij leeft niet van zedelijkheid alleen. Ze moet ook haar bestaan handhaven en zich ontwikkelen. De onafhankelijkheid der natie, de vermeerdering der productieve krachten, de heerschappij over de natuur," in dat alles vindt zij haar belangen. En voor al die belangen moet de staat optreden, en wordt zelfs met den schoonen naam versierd van »den geboren ondernemer van al deze dingen," bestemd om ze alle »op touw te zetten." Waarom? Waarom is het niet mogelijk, ze aan individueele bemoeiing over te laten? Omdat, zoo luidt het antwoord, »de algemeene belangen soms van de bijzondere belangen afwijken, soms er wel in harmonie mee zijn, maar in een harmonie, die door de burgers óf niet bespeurd óf niet erkend wordt."

Is zoo de staat geroepen, én om de zedewet te handhaven, én om de algemeene welvaart te behartigen, de mogelijkheid van een botsing tusschen die twee roepingen wordt toegegeven. Waar zij plaats heeft, wordt het grootste gewicht aan de eerste gehecht. Waar de staat nut en voordeel in het oog heeft, mag hij ze niet zoeken ten koste van menschelijkheid en zedelijkheid, die onvoorwaardelijk zijn richtsnoer moeten zijn. Waarom juist aan het zedelijk belang de voorrang moet worden gegeven, komt nergens aan den dag. Ik vermoed, dat zoo de vraag ernstig werd gedaan, het antwoord wezen zou, dat het publieke belang het niet anders gedoogt, waaruit de zonderlinge tegenspraak zou geboren zijn, dat bij strijd tusschen het algemeene voordeel en de zedewet het algemeene voordeel eischt, dat het algemeene voordeel op den achtergrond worde geplaatst. En toch vermoed ik, dat het antwoord zoo en niet anders zou luiden, omdat het mij ook elders in dien geest tegenklinkt. Want als er gevraagd wordt, waarom de staat, wiens taak volkomen onbeperkt schijnt,

»zich én van sommige dingen onthoudt die met de zedewet verbonden zijn, én met andere inlaat die haar vreemd zijn," dan heet het, dat naast de zedewet ook het maatschappelijke voordeel staat, dat én tot beperking én tot uitbreiding dwingt. Daarom alleen, zoo lezen we, legt de staat sommige plichten zijn burgers niet op, maar vervult ze zelf op hun kosten, en bemoeit zich met andere in het geheel niet, b. v. met matigheid, waarheidsliefde, dankbaarheid, en wat verder tot »de persoonlijke zedelijkheid" behoort. De handelwijze van den staat wordt in dit alles uitsluitend door »het algemeen belang" geleid. »Het zou de maatschappij in erge wanorde brengen, als van sommige ondeugden een aanklacht kon geschieden. De onderzoeking en de vervolging zouden misschien onzedelijker zijn dan de straffeloosheid; in ieder geval zouden ze noodlottiger werken, daar ze uit het verkeer de zekerheid en het vertrouwen zouden bannen, om overal bespieding en verklikking in de plaats te brengen."

Gij ziet, waar niet het maatschappelijk nut — dat zoo, merkwaardig genoeg, toch altijd de eindbeslissing in handen krijgt — tot beperking noopt, daar is het terrein der staatsbemoeiing onbeperkt. Niets is er wat op grond van een beginsel buiten de grenzen zijner werkzaamheid mag gesteld worden, niets waaraan hij van nature vreemd behoort te blijven. Als het nut, en dit is wankelbaar en telkens van de omstandigheden afhankelijk, als het nut het maar toeliet, zou ook de persoonlijke zedelijkheid aan zijn inmenging niet behoeven te ontsnappen; zelfs matigheid, waarheidsliefde, dankbaarheid, zou de staat den burgers als plicht mogen voorschrijven.

Maar — ik wees er reeds op — het maatschappelijke nut kan toch, ook in deze leer der onbeperkte staatsbemoeiing, tot beperking nopen. Geen wonder, dat waar dit eens erkend is die erkenning zich weldra meer op den

voorgrond dringt. In de voorrede voor zijn vertaling van Mill's geschrift over de vrijheid, drie jaren later, vind ik Dupont-White gematigder dan in zijn hoofdwerk. Hij erkent hier veel meer het recht der individuen. Het kan, zegt hij, »met het recht der maatschappij in botsing komen, en dan hangt het van de omstandigheden af en van de overlevering, of het reglement dan wel de vrijheid zal zegepralen." Hij wil niet, dat »de staat alles overal zal doen." Dan ware »het individueele leven geheel vernietigd." Hij wil den staat »sommige dingen" laten doen, »hier en daar, al naar de wisselende en voor geen bepaling vatbare behoeften van iedere maatschappij." Nog altijd noemt hij den staat den geboren ondernemer van vele maatschappelijke werken, maar nu alleen van die »welke de individu nooit verrichten zal, óf omdat ze zijn krachten te boven gaan, óf omdat ze zijn moeite niet genoeg beloonen, óf omdat ze de medewerking van allen eischen en het niet mogelijk is deze goedschiks te verkrijgen." »Het recht — zoo schrijft hij — moet stap voor stap het leven begeleiden, om het nu eens te betoomen, dan weer het aan te zetten, al naarmate het te driftig voortgaat of achterblijft." En toch kan hij de leer van den voogdijstaat niet opgeven, en weet hij aan de vlak tegenovergestelde leer geen recht te doen. Daaruit, dat hier, evenals elders in het zedelijke en maatschappelijke leven, een definitie, een scherpe grensscheiding onmogelijk en tevens volstrekt onnoodig is, weet hij toch geen ander besluit te trekken dan dit, dat de staat zich niet behoeft te onthouden van de economische belangen, van de kunst, van de liefdadigheid, van het volksonderwijs. Uit de waarheid, dat er geen scherpe grenslijn te trekken is tusschen hetgeen de staat wel en hetgeen hij niet mag doen, kan hij toch niet verder komen dan tot de leer, dat de staat alles mag doen. Zoo blijft hij ook daar, waar hij op het punt was tot een

betere theorie te komen, nog altijd de prediker van het stelsel van den voogdijstaat.

Kan dat stelsel van den voogdijstaat ons voldoen? Is het mogelijk, aan die onbeperkte inmenging van den staat, aan die rustelooze bemoeiing met alles, met kunst en wetenschap, met onderwijs, zedelijkheid en godsdienst, met nijverheid en handel, ons zegel te hechten? Op al het kwaad, aan zulk een alvermogen van den staat verbonden, is reeds door anderen, door Mill, maar veel meer nog door Wilhelm von Humboldt, met zoo klimmend betoog en met zoo krachtige overtuiging gewezen, dat ik het onnoodig acht, er hier uitvoerig bij stil te staan. Vergunt mij slechts de hoofdpunten met breede trekken te schetsen en in het noodige licht te stellen.

Het grootste nadeel eener onbeperkte staatswerkzaamheid is haar verlammende werking op den ondernemingsgeest, op de veerkracht der burgers. Men wordt er zoo spoedig aan gewoon, den staat voor zich te laten handelen, en zelf stil te zitten. Een schrik voor inspanning, voor eigen arbeid wordt geboren, die het zedelijke leven ontzenuwt. Die voortdurend het initiatief aan anderen overlaat, en zich de moeite niet vergt van zelf te denken, plannen te beramen, zwarigheden te meten en uit den weg te ruimen, die wordt hoe langer hoe meer tot een machine, en geeft die vrijheid, die zelfstandigheid, dat vertrouwen op eigen krachten prijs, waardoor de levende mensch van het ziellooze werktuig onderscheiden is. En niet alleen de veerkracht, maar ook de verscheidenheid, de eigenaardigheid, de individualiteit van het handelen gaat verloren, waar alle handelen van één middelpunt uitgaat. Het is een weldaad voor het zedelijke leven, als zich de menschelijke kracht in een rijkdom van vormen kan openbaren; hoe meer de staat verricht, des te minder is op dien rijkdom te rekenen, des te grooter wordt de eentoonigheid.

Voegt bij dit hoofdbezwaar een aantal mindere bezwaren, wier gewicht toch evenmin te miskennen is.

Het noodzakelijke orgaan van den staat is de regeering. Door haar alleen kan de staat zijn werkzaamheid uiten. Maakt men den staat tot het orgaan der maatschappij, der menschelijke natuur in het algemeen, dan is het dus inderdaad de regeering, die haar orgaan wordt. Welk een gevaarlijke uitbreiding van de macht der regeering. Wanneer alles in hare handen is, de wetenschap en de kunst, het brievenvervoer en het aanleggen van spoorwegen, het slaan van de munt en het onderwijs, in één woord al wat tot het veelzijdige volksleven in betrekking staat; wanneer ieder, die voor dat volksleven nuttig wil arbeiden, van haar alleen aanstelling, bezoldiging, bevordering te wachten heeft; wanneer men van alle kanten er op uit is, haar ambtenaar te worden; over welk een leger van afhankelijke krachten heeft dan niet de regeering te beschikken (3). En men vergete het niet: de regeering kan niet aan den strijd der politieke partijen worden onttrokken. Zoo wordt al wat met haar in aanraking komt van zelf in dien meest onedelen en verderfelijken partijstrijd gelokt. Ook de maatschappelijke belangen zelf worden in dien kring, die hem vreemd moest zijn, van lieverlee getrokken. Politiek partijbelang wordt de groote beweegkracht, en de beste wet b. v. op de hoogescholen is aan verwerping blootgesteld, of de slechtste kan op aanneming hopen, niet omdat zij den bloei der wetenschap zal bevorderen of tegenwerken, maar omdat zij afkomstig is van een regeering, met wie men op zoogenaamd politiek terrein in vijandschap of in vriendschap leeft, wier denkbeelden en plannen omtrent het kiesrecht of het belastingstelsel men omhelst of verwerpt, en wier levensdraad men uit dat oogpunt alleen wenscht te verkorten of te rekken. Niet alsof er tusschen die onderwerpen eenige ware samenhang

bestond; het verband ligt uitsluitend daarin, dat dezelfde groep van personen, de regeering geheeten, tot hun behartiging geroepen is. Het is dezelfde unio personalis, die op volkenrechtelijk gebied zoo onberekenbaar groot onheil kan stichten, die — ik noem dit als voorbeeld — den staat der Nederlanden om een Luxemburgsch geschil in den oorlog zou kunnen wikkelen. Zoo kan de jammerlijkste of de uitstekendste wet op het onderwijs worden aangenomen of verworpen, omdat men een regeering aan het roer wil houden of er van verjagen, van wie men een spoorwegnet, een inkomstenbelasting, een legerhervorming hoopt of vreest. Dat is het heillooze gevolg van de verbinding der verst uiteenloopende belangen en levensverrichtingen in de hand van èèn en dezelfde regeering, van het opeenhoopen der meest verschillende werkzaamheden op de schouders van den staat.

Een zwakke regeering kan niemand, die het ernstig meent, naar den smaak zijn. Men wil, en met recht, een krachtige regeering. Maar een krachtige regeering moet goed geordend, een vast gesloten geheel zijn, een fijngevoelig werk waar alle raderen in elkaar grijpen om de beweegkracht voort te planten. Hoe verder het in de bereiking van dit ideaal gebracht wordt, des te beter voor de stevigheid van het staatsgezag. Maar wanneer nu aan dat gezag de ruimste, de meest veelzijdige taak wordt toegewezen; wanneer de regeering geroepen wordt, om met alle takken van het volksleven zich in te laten; wat zal er noodwendig uit voortvloeien? Niets anders dan dit: hoe beter, hoe krachtiger de regeering is, des te meer zal het geheele volksleven onder het geweld eener bureaukratie, eener ambtenarenheerschappij zuchten, wier macht op het eind tot zulk een hoogte kan komen, dat zelfs de hervormingsplannen der hoogste maar aan vrij groote wisseling onderworpen landsregeering door haar worden verijdeld.

Hoe grooter de taak is, waarmee iemand belast wordt, des te grooter is zijn verantwoordelijkheid, aan des te feller afkeuring en haat is hij bij mislukking van zijn werk ten prooi. Waar alles door den staat wordt verricht, daar wijt ook het volk alles aan den staat, aan de regeering, aan de kroon, zoodra het ergens hapert, zoodra het niet overal goed gaat. Tegenspoed moet de schuld zijn van het slechte bewind, en een geest van ontevredenheid wordt in alle klassen der maatschappij wakker gehouden, een geest van verzet, van omwenteling, kunstmatig geprikkeld. Een verderfelijke, maar tevens een onvruchtbare revolutiegeest. Het is licht de bestaande regeering met geweld omver te werpen, maar wat kan het helpen, zoolang de taak der regeering even ruim wordt gelaten? De alzijdige inmenging van den opvolger belooft geen betere vrucht dan die van den voorganger. De spelers zijn veranderd, maar het spel en zijn gevolgen blijven dezelfde.

Er is niets wat den vrijen mensch meer tegen de borst is, dan het opleggen van een plicht, in zijn vervulling door dwang verzekerd, zoodikwijls eigen overtuiging dien plicht niet erkent, ja wat hij voorschrijft als onheil verwerpt. Het is voor mij reeds erg genoeg, dat wat ik voor kwaad houd tot stand komt; hoe veel erger, als ik zelf gedwongen word er toe mee te werken, al is het maar door het dragen van een deel der kosten. Ook in vrije maatschappelijke vereenigingen buiten den staat is dit nadeel niet volkomen te vermijden. Ook daar kan niet altijd eenstemmigheid zijn, en dient een meerderheid te beslissen. Maar toch, als er meer tegen mijn zin dan in overeenstemming met mijne wenschen geschiedt, kan ik mijne vrijheid gebruiken, en mij aan de geheele vereeniging onttrekken. Ik kan iedere maatschappij, waarvan ik lid ben, verlaten. Alleen die van den staat niet. Meestal is het mij volstrekt onmogelijk, uit den staat, dat is uit het land,

te gaan. Maar al behoor ik tot die onafhankelijken, die leven kunnen waar het hun goed dunkt, wat zal het in dit punt mij baten? Zeg ik mijn lidmaatschap der Hervormde kerk op, niemand die mij dwingt mij bij de Luthersche te laten inschrijven. Onttrek ik mij aan het schoolverbond, er is geen ander verbond, dat mij zijn juk op de schouders legt. Bedank ik voor het Utrechtsch genootschap, ik val niet in de handen der Leidsche maatschappij. Ik blijf in alles wat ik was, met uitzondering alleen van dat wat ik ook juist wilde opgeven. Maar ga ik uit den staat, dan ga ik tevens uit alles wat mij aan mijn land, aan mijn volk verbindt, want de grenzen van den staat zijn de grenzen van dat land, van dat volk. En dit niet alleen. Maar ik kan niet uit den staat gaan, zonder terstond de klauwen van een anderen staat in den nek te voelen. Ik kan ophouden Hollander te zijn. Maar alleen om Pruis, om Franschman of wat ge maar wilt te worden. Zal ik er veel bij winnen? Als de gang van zaken mij hier niet naar den zin is, zal het elders beter zijn? Als mij deze staat veel te veel een albedil is, zal ik in andere staten minder over bemoeizucht te klagen hebben? Zoo dien ik wel te blijven waar ik ben, mijn lidmaatschap van den staat aan te houden, en mee te betalen voor wat ik afkeur, voor wat ik verderfelijk, onzedelijk, goddeloos acht. En toch heet ik een vrije man in een vrijen staat!

Ik zou beter zeggen: in een oppermachtigen tot alles dwingenden staat. En terwijl het heden mij drukt, kwelt mij de angst voor de toekomst. Want terwijl vrije vereenigingen telkens voor een bepaald doel, met een bepaalde taak, worden gesticht, is er geen enkele taak, geen enkel doel buiten het gebied van den voogdijstaat, die *het* orgaan der maatschappij, het orgaan voor al hare levensfunctiën is. De staat alleen is de algemeene vereeniging der menschen, voor alle toekomst, en voor een geheel on-

bepaald getal van werkzaamheden gesloten. Waar het moeite kost, om vrije vereenigingen tot stand te brengen, omdat ieder, wiens lidmaatschap begeerd wordt, zich nog eens goed bedenkt of hij wel zal toetreden, en nog eens de vraag overweegt, waar men de menschen vinden zal, geschikt om aan het hoofd te staan en tot bereiking van het doel de uitvoerende macht te zijn, is de staat reeds voorhanden, van alle toetreden onafhankelijk, altijd volkomen gereed. En wie hier aan het hoofd zal staan en de uitvoerende macht zal zijn, behoeft niemand te vragen. Het hoofd is er al, de uitvoerende macht zit al aan het roer; het is de nooit stervende regeering met haar nooit stervend leger van ambtenaren. Voorwaar, het werk gaat hier veel lichter. Hier zijn geen correspondenten, geen agenten, geen afdeelingsbesturen of hoe men ze noemen wil, meer te zoeken. De minister heeft hier zijn werktuigen bij de hand, zijn burgemeesters, zijn inspecteurs, en wat titels ze al meer mogen dragen. Alles gaat spoedig, alles gaat gemakkelijk en geregeld. Maar is het goed voor de vrijheid der burgers? Is het goed voor het ware volksbelang?

Doch genoeg van al deze bezwaren, en er zijn nog zoo vele andere, (4) tegen de leer, die alle functiën van het volksleven aan den staat toewijst, den staat tot het orgaan der menschheid verheft. Reeds maakte ik de opmerking, dat er in die leer voor andere maatschappijen naast den staat inderdaad geen plaats is. Waartoe naast een orgaan, dat alle functiën verricht, nog andere organen? Waar één tot allen arbeid in staat is, hoe zou daar aan verdeeling van den arbeid te denken zijn? Het zal even moeilijk zijn die vraag te beantwoorden als deze andere: waarom dat ééne alles werkende orgaan juist in den staat gezocht? Want niet altijd zocht men het in den staat. Wie denkt niet aanstonds aan de kerk? Trekt men wetenschap en

kunst, onderwijs en armverzorging, het lot van noodlijdenden, van weezen en zieken, tot den staat, eens behoorde dit alles tot den werkkring der kerk, en nog zijn er velen die naar een terugkeeren van dien toestand hunkeren. Kerk en staat, de oudste vereenigingen in het leven der volken, hebben buiten hun naaste taak, die ze zelf in godsdienst en in recht stelden, altijd getracht die algemeene maatschappij te zijn die alles op zich nam, dat ééne orgaan voor alle levensfunctiën. Een historische opvolging is hier onmiskenbaar, en het verschil der tijden openbaart zich ook in het verschil der volken. Wat in het Oosten, en bij ons in de middeleeuwen, door de kerk werd verricht, dat is in onze nieuwere geschiedenis overgenomen door den staat. In dien overgang van de kerk op den staat heeft men gewoonlijk een daad van bevrijding gezien. De omstandigheden gaven er recht toe. Maar juist hieraan is het toe te schrijven, dat men in het alvermogen der kerk onderdrukking, in het alvermogen van den staat niets wat met de vrijheid in strijd was heeft opgemerkt. Moesten niet eindelijk de dagen komen, dat men niet in emancipatie van de kerk alleen, maar ook in emancipatie van den staat de ware vrijheid begon te zoeken?

Die dagen zijn gekomen. Naast de leer van den voogdijstaat is de leer van den rechtsstaat (5) gepredikt. Met die uitspraak van den ouderen Mirabeau op de lippen, dat »de woede van regeeren de verderfelijkste ziekte der moderne gouvernementen" is, heeft men tegen het alvermogen van den staat den strijd begonnen. Was zijn onbeperkte bemoeiing de grond van alle onheil, in de beperking van zijn taak was voor de groote kwaal het geneesmiddel te zoeken.

Het was maar de vraag, waar men de grenzen zou trekken. Bestonden er buiten den staat nog vele andere maatschappijen, die ieder slechts ééne taak hadden, slechts

voor ééne functie het orgaan waren, dan scheen het noodig, ook den staat tot ééne taak te beperken, tot het verrichten van slechts ééne functie. Men was vrij geworden van de kerk, toen men de in alles zich mengende, het geheele leven beheerschende kerk tot haar ééne natuurlijke functie, den godsdienst, had teruggedrongen. Vorderde niet dezelfde behoefte aan vrijheid, dat ook de staat evenneens tot zijn ééne natuurlijke functie werd beperkt? Ja, was die beperking niet met de goddelijke orde der dingen in de schoonste harmonie? Immers — ik gebruik hier de woorden, vóór weinige weken door L. Dumont gesproken, vooral ter waarschuwing van Frankrijk — »iedere politieke maatschappij is een organisme, waarvan men de individuen als de elementaire cellen moet beschouwen. De maatschappelijke vooruitgang is daarom vooral in de meest volledige ontwikkeling der individuen te zoeken, die het gevolg is der verdeeling van den arbeid, het gevolg van de afscheiding der functiën. Gelijk op den laagsten trap van de ladder der levende wezens de meest verschillende functiën zijn dooreengemengd, en dezelfde organen te gelijk dienstbaar zijn aan de spijsvertering, aan de circulatie, aan de voortplanting, zoo zijn ook de regeeringen des te onvolmaakter, hoe minder scherp zij de grenzen harer werkzaamheid hebben getrokken. Bij de minst beschaafde volken is de staat terzelfder tijd soldaat, politieagent, priester, onderwijzer, administrateur, fabrikant, landbouwer, koopman, bankier. Is het dan niet het gewichtigste maatschappelijke probleem, van den staat alles af te scheiden wat aan andere krachten moet worden overgelaten? Zal niet de regeering haar ware functie des te beter verrichten, hoe meer zij zich van alle andere onthoudt?"

Het kwam er maar op aan, waarin die ééne natuurlijke functie van den staat te zoeken was. Iedere maatschappij was de maatschappij van één enkel iets en van niets meer;

daarin lag de ware, zoo ver mogelijk voortgezette verdeeling van den arbeid; wat was dat iets, waarvan de staat de maatschappij moest zijn?

Men heeft tot antwoord gegeven: het recht, en daarom den staat de maatschappij van het recht genoemd.

Maar in twee ver uit elkaar loopende beteekenissen heeft men het begrip van het recht verstaan, zoodat we hier inderdaad met twee stelsels te doen hebben, die in weinig anders dan in den naam met elkander overeenstemmen.

Vangen we met de beschouwing van dat stelsel aan, dat het woord recht in den meest gebruikelijken zin heeft genomen, in dien der bescherming van personen en eigendommen.

Met warme overtuiging en met groote uitvoerigheid is dit stelsel reeds in 1792 door Wilhelm von Humboldt ontvouwd in zijn Ideeën over de grenzen der staatswerkzaamheid, een geschrift dat echter eerst lang na zijn dood, in 1851 in het licht is gegeven.

De strijdvraag, aan wier behandeling het gewijd is, is deze: behoort de staat te zorgen alleen voor de zekerheid der natie, of voor haar welzijn in het algemeen? In den eersten geest wordt ze door Humboldt beantwoord. Naar zijn oordeel moet ieder in de gelegenheid zijn, om zijn krachten in al haar omvang en naar de eigenaardigheid zijner natuur te gebruiken en te ontwikkelen. Zal het mogelijk zijn dit doel te bereiken, dan moet ieder met volle vrijheid kunnen handelen, en door niets worden beperkt als door de grenzen, die óf de natuur zelve aan zijn vermogen heeft gezet óf door het recht er voor getrokken zijn. De grenzen der natuur liggen buiten ons en zijn van ons onafhankelijk; de grenzen van het recht worden getrokken door den staat. Maar tot deze moet dan ook die staat zich bepalen, en zich niet de bevoegdheid aanmatigen om nog andere grenzen te trekken. Nooit mag hij

zich in de private belangen der burgers mengen, waar het niet te doen is om het recht, om de krenking der rechten van den eenen burger door den anderen te beletten of te bestraffen. Hij moet er op uit zijn, de rechtszekerheid te waarborgen, niet de welvaart des volks te verhoogen. Zijn taak is een negatieve, geen positieve. Het geluk is afhankelijk van de vermogens, door de natuur ons geschonken; daarin ligt de positieve oorzaak van het welzijn eener natie. De staat heeft slechts te zorgen, dat die vermogens zich vrij kunnen uiten, en dat er geen botsing ontsta. Hij moet geen stap verder gaan dan noodig is, om den burgers zekerheid te bezorgen én tegen buitenlandsche vijanden én tegen elkanders onrechtmatige handelingen. Slechts tot zoover mag hij hun vrijheid aan banden leggen, als het voor dit doel, de rechtszekerheid, gevorderd wordt. Zelfs is het nog de vraag, of hij tot bereiking van dit doel alle middelen mag aanwenden, dan of hij ook hier weer tot sommige alleen zich moet bepalen. Drie soorten van middelen zijn hier mogelijk. Het eerste bestaat in het goedmaken, voor zoover het nog te doen is, en in ieder geval het bestraffen van gepleegd onrecht; het tweede in het voorkomen van het onrecht, zoodat het in het geheel niet gepleegd wordt; het derde in de opvoeding der burgers, waardoor aan hun geest, hun karakter zulk een richting wordt gegeven, dat zelfs de begeerte om onrecht te doen in hun gemoed geen post kan vatten. De twee laatste zijn van zedelijken, alleen het eerste is van juridischen aard. Zal men nu den staat het recht toekennen om van alle drie naar goedvinden gebruik te maken? Menigeen zal bevestigend antwoorden, en aan de zedelijke middelen zelfs de voorkeur geven. Of is het niet beter de misdaad te voorkomen dan te straffen? het onrecht onmogelijk te maken dan zijn schadelijke gevolgen weg te nemen? En vooral, zoo de verkeerde daden een vrucht zijn van het

verkeerde karakter, is het dan niet oneindig beter, op het karakter dan op de enkele losse daad te werken? En toch, Humboldt is van een ander gevoelen. Met kracht verzet hij zich tegen het gebruik der zedelijke middelen. Hoe voortreffelijk vooral die opvoeding van staatswege ook moge schijnen, hij verwerpt haar als nutteloos, ja zelfs als schadelijk, en spreekt over alle positieve inwerking op de zedelijkheid, ze moge een middellijke zijn of een onmiddellijke, het vonnis uit. Naar zijn oordeel heeft de staat zich alleen met handelingen in te laten, die rechtstreeks in eens anders recht ingrijpen, en is hij enkel geroepen om het betwiste recht uit te maken, het geschonden recht waar het kan te herstellen, den schender van het recht te straffen. Zoo handhaaft hij de zekerheid, en wel bepaald en uitsluitend de rechtszekerheid. Want het zijn niet de schadelijke daden, waartegen hij zich keert; het zijn alleen de onrechtmatige daden. Het is niet de vraag, of de eene burger den anderen nadeel toebrengt, in het vrije gebruik en genot zijner persoonlijke krachten en van zijn eigendom belemmert; het is slechts de vraag, of hij het doet zonder tot zijn doen eenig recht te hebben. Eerst waar dit het geval is, behoort de staat aan het werk te gaan. En kan dat onrecht, die rechtsstoring op tweeërlei wijze plaats hebben, óf door daden die op zich zelf reeds het recht aantasten, óf door daden van wier gevolgen dit te vreezen is, dan moet ook de staat beide verbinden, er op uit zijn beide te verhinderen, en als ze toch begaan zijn, door schadeloosstelling het bewerkte nadeel zooveel het kan uit den weg te ruimen, in ieder geval door bestraffing van hem die het onrecht pleegde de herhaling van het onrecht voor de toekomst zeldzamer te maken. Zoo ontstaan er politiewetten, wetten van burgerlijk recht en rechtsvordering, wetten van strafrecht en strafvordering. En van deze drie soorten moet van de eerste, die der

politiewetten, het minst gebruik worden gemaakt. »Alle staatsinrichtingen toch, daar zij de meest verschillende belangen tot eenheid moeten brengen, veroorzaken allerlei botsingen. Uit die botsingen ontstaat een wanverhouding tusschen het verlangen en het vermogen der menschen, en uit deze ontstaan misdrijven. Hoe werkeloozer dus de staat is, des te kleiner is het getal der misdrijven. Ware het mogelijk, met nauwkeurigheid de verkeerdheden op te tellen, die politieinrichtingen veroorzaken en die zij voorkomen, het getal van de eerste zou vrij wat grooter zijn" (6).

Maar dit alles, deze geheele inkorting der werkzaamheid van den staat, voegt Humboldt er bij, betreft alleen den mensch, die in het volle bezit zijner vermogens is. Want bij dezen alleen kan er sprake zijn van vrijheid in het gebruik dier vermogens. Er komt geen eerbied voor menschelijke vrijheid te pas, waar we niet met een volledigen menschelijken wil te doen hebben. Die tot de jaren der rijpheid nog niet gekomen is, of die door krankzinnigheid, van welken aard of in welken graad dan ook, tot den toestand van onrijpheid is teruggevoerd, die heeft geen wil, maar moet tot het bezit van een wil nog eerst óf opgevoed óf genezen worden. Zoo ontstaat er naast het terrein van den rechtsstaat nog een gebied, waarop de leer van den voogdijstaat kan worden gepredikt. Want voor al deze personen heeft de staat op geheel bijzondere wijze te zorgen; zelfs het groote woord wordt niet teruggehouden, voor hen allen wordt de staat de oppervoogd genoemd.

Ziedaar dan de leer van den rechtsstaat in de grootste volledigheid en in de strengste consequentie, waarin ze ooit ontwikkeld is. En toch, op het eind komt ook zij, ter wille der noodzakelijkheid, ter wille van het maatschappelijk belang, in de leer van den voogdijstaat uit. Het is onmogelijk, deze inconsequentie niet te bemerken. Ik erken, het kind kan niet gelijkstaan met den volwassen man,

Terwijl deze voor zich zelf heeft te zorgen en zijn eigen taak en levensdoel moet kiezen, behoort er voor het kind door een ander te worden gezorgd, moet een ander de taak en het levensdoel van het kind bepalen. Maar volgt daaruit, dat die andere juist de staat moet zijn? Staat dan het kind alleen in de wereld, hulpeloos en verlaten, zoolang de staat er zich niet mee bemoeit? Zijn er geen ouders, is er geen familie, is er geen van den staat vrije maatschappelijke instelling, ze moge dan al of niet van de kerk zijn uitgegaan? Heeft de natuur in de ouders, in het huisgezin, niet den natuurlijken voogd van het kind aangewezen? Zoo de vrijheid van den volwassen man moet worden geëerbiedigd, en de staat geen recht heeft om met zijn belangen zich in te laten, wat ontheft den staat van den plicht om ook de vrijheid der ouders te eerbiedigen? Wat geeft hem het recht om voor de belangen van het kind de handen der natuurlijke verzorgers te binden en zelf de zorg er voor op eigen schouders te nemen? Wat komt naast hun natuurlijke voogdij nog zijn kunstmatige oppervoogdij te pas? Maar dan ook van den anderen kant: heeft de staat nog een oppervoogdij naast de natuurlijke voogdij der ouders, waarom dan ook niet een voogdij, een toezicht, een zorg, naast de natuurlijke vrijheid van den volwassen burger?

Inderdaad, die erkenning der oppervoogdij van den staat over de hulpbehoevende leden der maatschappij, de zoogenaamde personae miserabiles, werpt de geheele leer van den rechtsstaat, voor zoover zij een stelsel, de uitwerking van een beginsel, wil zijn, omver. »De positieve zorg — zoo schrijft Humboldt zelf — voor het physieke en zedelijke welzijn der kinderen is reeds naar de beginselen des rechts het eigendom van bepaalde personen, van de ouders." En toch zal de staat er zich mee moeien? Toch zal hij de regels voorschrijven, waaraan het gebruik van dien

eigendom zich binden moet? Zoo heeft hij dan toch nog iets anders te waarborgen dan alleen de vrijheid van personen en eigendommen, zoo is hij dan toch nog iets anders, iets meer dan de maatschappij van het recht, iets anders, iets meer dan een rechtsstaat.

Ik heb tegen de leer van den rechtsstaat nog andere bedenkingen. Gaarne erken ik het beginsel der verdeeling van den arbeid ook voor de groote menschenmaatschappij. Het is niet goed, dat óf de staat óf de kerk óf eenige andere instelling alle maatschappelijke functiën zal verrichten. Vereenvoudiging is hier onmisbaar, en ligt ook in de ontwikkeling der geschiedenis. Volgt daaruit, dat de staat tot ééne enkele functie moet worden beperkt? Er is een tijd geweest, waarin de kerk hare taak zoo ruim mogelijk heeft opgevat. Wat zou er van kunst en wetenschap, om slechts deze twee te noemen, geworden zijn, als de kerk slechts van ééne enkele verrichting, van de bemoeiing met de dingen van den godsdienst, had willen weten? Hare inmenging met veel wat wij buiten het terrein van den godsdienst plaatsen, haar veelzijdige werkzaamheid, is ten zegen der volken van Europa geweest. Zou het niet mogelijk zijn, dat ook de veelzijdige bemoeiing van den staat ten zegen werkte? Of zal men, dat voordeel met klare oogen erkennend, het toch moeten prijsgeven op grond van wat men als beginsel meent te hebben gevonden, maar waaraan men zelf niet overal getrouw kan blijven? Wat eens de kerk was, niet enkel een maatschappij naast de andere, maar in zoover *de* maatschappij, dat zij ook buiten de godsdienstige levenssfeer ieder werk op zich nam, dat door geen andere maatschappij werd verricht, zou dat in onze dagen niet de staat mogen zijn?

Dat in alle landen, vooral niet het minst in die welke op het bezit eener groote volksvrijheid roemen, onophoudelijk in strijd met de leer van den rechtsstaat wordt ge-

handeld, is zonneklaar. Met hoe veel buiten de rechtszekerheid, de vrijheid van personen en eigendommen, bemoeit zich niet overal de staat. Het departement van binnenlandsche zaken heeft een zeer ruimen omvang. Zien wij om ons heen, naast de verdediging des lands en de behartiging zijner belangen in betrekking tot het buitenland, naast de zorg voor het recht, en naast het regelen en innen der belastingen, voor zoover uit haar bedrag de kosten van dat alles te bestrijden zijn, — onvermijdelijke maar ook alleen noodige takken van bestuur in iederen rechtsstaat, — bespeuren wij de zorg voor wetenschap en kunst, voor het aanleggen van wegen, misschien zelfs spoorwegen, het bevaarbaar houden van rivieren, het graven van kanalen, het vervoer van brieven, en wat niet al meer? Zelfs wijst onze Grondwet sommige dier onderwerpen uitdrukkelijk der staatszorg toe. Men denke slechts aan de bepalingen van het tiende hoofdstuk over onderwijs en armbestuur, waarvoor de regeering *aanhoudend* moet zorgen — waarlijk niet te zwak uitgedrukt! — en die de wet moet regelen, terwijl der overheid zelfs de zaak wordt opgelegd, om overal in het rijk voldoend lager onderwijs te doen geven. Ja, zelfs in beginsel is de regeeringstaak zoo ruim mogelijk opgevat in de eedsformule, bij art. 45 den regent, bij art. 51 den koning voorgeschreven, en waarin beloofd wordt niet alleen de verdediging des rijks, niet alleen de bescherming der vrijheden en rechten, maar ook — met ronde woorden — de »instandhouding en bevordering van de algemeene welvaart." In dien geest bezitten we dan ook een menigte wetten en besluiten tot »aanmoediging" — zooals art. 143 der vorige Grondwet het uitdrukkelijk noemde — »van den landbouw, den koophandel, de fabrieken en trafieken." Zoo wordt door de Grondwet zelve onze staat niet tot een blooten rechtsstaat, maar tot een voogdijstaat gemaakt. En gelijk het bij ons is, zoo

is het ook elders. Niet in alle staten en niet op alle punten is de bemoeiing even ruim. Maar een algemeen beginsel, waarom ze hier ruimer, elders enger is, vinden we nergens. Voor de eene werkzaamheid schijnt men, en met het grootste verschil tusschen de verschillende landen, meer liefde te hebben dan voor de andere; maar vraagt men naar den grond dier voorliefde, dan wordt men niet naar een beginsel verwezen, maar naar het gebruik, naar de overlevering, naar de omstandigheden. Misschien roept men ons toe, dat kunst geen regeeringszaak is, terwijl men op hetzelfde oogenblik wetten maakt voor het onderwijs, en telkens nieuwe heirbenden van wetenschappelijke ambtenaren in het gelid roept. Dat de staat brieven vervoert, dunkt velen natuurlijker en gepaster, dan het vervoer van personen zou zijn. Heeft men eens zich ook hieraan gewend, dan trekt men voor het eene middel den kring veel ruimer dan voor het andere, en de staat, die hier slechts den weg geeft, exploiteert daar ook den weg, en deinst, van het schippersberoep afkeerig, voor het handwerk of bedrijf van diligence-ondernemer niet terug. Op een enkel punt is men van voogdijstaat allengs rechtsstaat geworden. In onze Grondwet van '14 sprak men, evenals in Hogendorp's schets, van »bevordering van den godsdienst," in die van '15 en '40 van »bescherming der verschillende godsdienstige gezindheden en derzelver uitwendigen eeredienst", in die van '48 alleen van »gelijke bescherming aller kerkgenootschappen." En toch zijn we nog altijd in het bezit der zondagswet, en kenden zelfs van '48 tot in het voorjaar van '72 nog het gedwongen kerkgaan der soldaten, dat zeker geen bescherming van eenig kerkgenootschap bedoelen kon, maar alleen de bevordering van den godsdienst, die men in '14 had gewenscht. Hoe het zij, nergens een vast beginsel, overal óf louter toeval óf hetzelfde te rade gaan met den alge-

meenen toestand der maatschappij, met de behoeften der burgers en met de kansen, die er zijn om op de eene wijze beter dan op de andere in die behoeften te voorzien.

Doch wat niet is kan worden. Heeft tot nog toe geen enkele staat zich aan de leer van den rechtsstaat gehouden, waarom zal niet iedere staat het in de toekomst doen, zoodra hij van haar juistheid maar overtuigd is? Ligt het in het begrip van den staat, dat hij de maatschappij is van het recht en niets meer, dat de zorg voor de rechtszekerheid zijn eenige ware, natuurlijke functie is, wat zou hem dan beletten, eens tot inzicht dier waarheid gekomen, zich binnen den kring dier ééne functie terug te trekken? Dat hij ook hierin voorzichtig moet handelen, dat hij recht moet doen aan het bestaande, omdat het met zoo vele maatschappelijke belangen innig verbonden is, spreekt van zelf. Men kan zich van de kwade posten der nalatenschap zijner voorgangers niet op eens losmaken. Voor alle hervorming, zegt Humboldt, gelden deze twee groote beginselen: 1° wat de zuivere theorie heeft geleerd moet ook in praktijk worden gebracht, maar eerst dan, als de werkelijkheid het niet belet die gevolgen voort te brengen, die het uit zich zelf alleen altijd zou moeten hebben. 2° om den overgang te bewerken van den bestaanden toestand op den ontworpen toestand, zoeke men zooveel het kan iedere hervorming van de ideeën der menschen te doen uitgaan. Het valt licht, die twee beginselen ook hier toe te passen. Geen onstuimige verandering, maar wel de langzame en geleidelijke voorbereiding eener geheele omkeering, opdat er eindelijk, en wel in den kortst mogelijken tijd, een toestand geboren worde, waarin zich de staat heeft ontdaan van iedere taak buiten die van de handhaving der rechtszekerheid. Het prijsgeven dus van iedere andere bemoeiing, zoodra het blijken zal, dat zij kan worden prijsgegeven, dat zij niet

langer noodig, niet langer ten voordeele van het algemeene welzijn is. Maar kan dit alles een beginsel worden geacht? Kan men het als iets anders beschouwen dan een richtsnoer? een regel, ontleend aan hetgeen meestal, aan hetgeen in gewone omstandigheden behoort te geschieden? Brengt het ons iets verder dan tot het raadplegen, in ieder bijzonder geval op nieuw, van hetgeen de omstandigheden juist van dat geval vorderen of gedoogen? De verplichting, om hiermee te rade te gaan, niemand die het wagen zal ze te betwisten. Maar staat dit gelijk met het bezit van een vast, van een altijd bruikbaar beginsel? Zulk een beginsel moest juist de scherpe grenslijn worden, die het geoorloofde eens voor al van het verbodene hield afgescheiden. Het moest juist dat praktische, dat empirische letten op de telkens wisselende bijzonderheden afsnijden. Dat rechtszekerheid een duurzamer, een grooter belang is dan al de andere, is niet te ontkennen. Wat de staat ook van zich afschudde, aan haar kan hij zich nimmer onttrekken, zoolang hij zelf blijft bestaan. Slechts dit is de vraag, hoe hij tegenover die andere belangen zich moet gedragen. Het is geheel iets anders hem toe te roepen: ontdoe er u van zoodra het mogelijk is, want het ligt buiten uw terrein; of wel hem dezen raad te geven: ontdoe er u van, zoodra de veranderde omstandigheden het wenschelijk maken. Dit verschil komt daar vooral sterk uit, waar er van nieuwe maatregelen, van een nieuwe staatsinmenging, een werkzaamheid op een vroeger nog onbeploegd veld sprake is. Laat er aangedrongen worden op het aanleggen, van staatswege, van een spoorweg, of op het stichten eener school, aan de kunst gewijd. Het is geheel iets anders te zeggen: een spoorweg, de kunst is geen regeeringszaak; iets anders deze uitspraak te doen: noch tot het aanleggen van den spoorweg noch tot het stichten der school mag besloten

worden, zoolang er niet gebleken is, dat een nauwkeurig wegen van alle omstandigheden er voor pleit; zoolang niet het bewijs is geleverd, dat het volksbelang het een of het ander in hooge mate wenschelijk maakt, en tevens dat zonder staatsbemoeiing het tot stand komen van het gewenschte redelijker wijze óf in het geheel niet te wachten is óf althans te laat en te gebrekkig zal plaats hebben. Die de eerste taal op de lippen neemt, snijdt reeds vooruit alle discussie af; die in den laatsten geest spreekt, lokt integendeel die discussie uit, en zal naar hare uitkomsten zijn handelen richten. Dezen is het om een rijp overleg te doen, om het antwoord op de vraag: zal mijn optreden meer heil dan onheil stichten? een antwoord, dat zonder een lang en nauwgezet onderzoek niet te geven is; gene maakt aan alle overleg een eind met de machtspreuk: wat heb ik met de zaak te doen? wat gaat dit belang mij aan? Die het laatste kiest is consequent; aan het beginsel zijner leer blijft hij trouw; maar hij doet het ten koste van het algemeen belang, en plaatst zich op ééne lijn met het bekende: laat de koloniën verloren gaan, zoo het beginsel maar gered wordt! Hij daarentegen, die het eerste omhelst, houdt de belangen der maatschappij in het oog, maar geeft voor een beginsel uit wat slechts een regel mag heeten, en laat een ruim veld open voor uitzonderingen, die met de kracht, met de onwrikbaarheid van een beginsel niet te rijmen zijn.

Zelfs de poging, die men gedaan heeft, om het veld dier uitzonderingen uiterst klein te maken, is naar mijn oordeel mislukt. Op het beginsel der noodwendigheid heeft Humboldt zich beroepen, gelijk hij reeds in zijn motto het als de grootste staatskunst roemt, geen andere wetten te maken dan die noodzakelijk zijn. De theorie, zoo schrijft hij, »veroorlooft den staat alleen de zorg voor de rechtszekerheid, omdat enkel het bereiken van dit doel

den individuen onmogelijk, en daarom ook slechts deze staatszorg noodwendig is, en de regel, die voor de praktijk moet gelden, bindt hem streng aan de theorie, voor zoover niet het heden hem dwingt hiervan af te wijken. Zoo is het dus het beginsel der noodwendigheid, waardoor alles wordt beheerscht. En het is dit beginsel, dat aan ieder practisch streven, waarvan de mensch het voorwerp is, den hoogsten regel moet voorschrijven. Want het is het eenige, dat tot zekere, ontwijfelbare uitkomsten leidt. De nuttigheid, die men er tegenover kan stellen, laat geen zuivere en vaste beoordeeling toe. Zij eischt berekeningen van waarschijnlijkheid, die uit haar aard aan fouten blootstaan, en daarenboven nog gevaar loopen van door de kleinste onvoorziene omstandigheden te worden verijdeld, terwijl daartegenover het noodwendige zich zelf met macht aan het gevoel opdringt, en wat de noodwendigheid beveelt altijd niet enkel nuttig, maar onontbeerlijk is."

Het heeft den schijn, als waren we hiermee een belangrijken stap gevorderd, en als hadden we zoo een soort van noodrecht gevonden, dat bij niemand op de minste tegenkanting zou kunnen stuiten. Ook schijnt er voor de staatspractijk een onfeilbare toetssteen door verkregen, een uiterst scherpe grenslijn getrokken, daar immers nu het voorschrift den geheel bepaalden vorm kan aannemen: de staat bekommere zich om de rechtszekerheid, en late zich door geen enkelen grond van nuttigheid, van voordeel, van volksbelang tot inmenging in iets anders bewegen, maar uitsluitend door gronden van onvermijdelijke noodwendigheid.

Jammer maar, dat dit enkel schijn is. In waarheid staan we nog op hetzelfde punt, van die strengheid en vastheid van een beginsel ver verwijderd. Of is er een zoo breede en diepe kloof tusschen de nuttigheid en wat

hier de noodwendigheid is genoemd? (7) Ja, als er sprake was van physische noodwendigheid, van een dwang waartegen verzet zelfs ondenkbaar is. Maar de naam noodwendigheid is hier op zedelijk gebied aangewend, en op dit gebied hebben we inderdaad met geen noodwendigheid, maar met noodzakelijkheid te doen. En wat is die noodzakelijkheid anders dan de hoogste graad van nuttigheid? Hier is geen verschil in soort, maar slechts een verschil in graad. Neemt als voorbeeld het brievenvervoer, het bevaarbaar maken en bevaarbaar houden van rivieren. Is zonder die twee, is vooral zonder dat de staat er voor zorgt, de menschelijke samenleving een volstrekte onmogelijkheid? Is wanneer we hier van noodzakelijkheid spreken iets anders bedoeld dan het onbetwistbaar nuttige, het naar aller schatting wenschelijke, het voor verdere volksontwikkeling, voor mededinging ook met vreemde landen onmisbare? Humboldt is van oordeel, dat het den burger vrij moet staan in zaken, waarin zij zelf onkundig zijn, den staat om raad te vragen. Hij wil daarom, dat de staat examens inrichte, om toekomstige geneesheeren en advocaten, voor zoover dezen zich er aan willen onderwerpen, te toetsen en goed bevonden te ijken. Met dien verstande echter, dat ook de niet geëxamineerden en die bezweken zijn hun practijk mogen uitoefenen, en ieder hen moge gebruiken, die in hun bekwaamheid vertrouwen stelt. Ik wil hier het doelmatige van zulk een maatregel niet beoordeelen. Wie onzer denkt niet aan ons zoogenaamd puntjesexamen, dat spotternij genoeg heeft uitgelokt? Hoe het zij, Humboldt noemt de invoering van zulke examens »niet enkel raadzaam, maar zelfs noodzakelijk." Hangt dan het leven, hangen recht en orde, hangt zelfs de bloei des volks er van af? Wat is dat noodzakelijke weer anders dan het, en hier uiterst betwistbare, nuttige in een hoogeren graad? En zou het in ons prac-

tische leven zooveel lichter zijn uit te maken, wat noodzakelijk, dat is buitengewoon nuttig, dan wat eenvoudig nuttig en voordeelig mag heeten? In het eene geval zoowel als in het andere is een zorgvuldig onderzoeken, een wegen en meten van het voor en het tegen, een raadplegen van alle omstandigheden, het eenige middel om tot kennis der waarheid te komen.

Doch, al mochten we tusschen het nuttige en noodige meer dan een verschil in graad aannemen, al ware het ook een verschil in soort, wat recht zou het geven tot de stelling, dat het nuttige niet, het noodige wel tot de staatsbemoeiing behoort? Kan er dan niet, buiten den staat om, voor het noodige even goed als voor het nuttige worden gezorgd? Indien iets als noodig moet beschouwd worden, dan zeker wel in de eerste plaats het afweren van groote, algemeene volksrampen, van hongersnood, overstroomingen en wat dies meer zij. En toch, waar Humboldt erkent, dat alleen door een uitgebreide en goed georganiseerde vereeniging die afwering te bereiken is, daar voegt hij er bij, en met het volste recht, dat men die vereeniging niet juist in den staat heeft te zoeken, dat het vrije volk, of enkele vrije deelen des volks dit werk even goed tot stand kunnen brengen. Maar kan zoo aan den eenen kant ook het noodige buiten den staat om worden verricht, waarom zou, aan den anderen kant, de staat niet ook het nuttige kunnen bezorgen? De grensscheiding althans is noch voor het een noch voor het ander een beletsel.

Of zou de staat bepaald onrecht plegen, wanneer hij zich nog met iets anders inliet dan met de rechtszekerheid? Men bedénke wel, wat in een bevestigend antwoord ligt opgesloten. Is naar het oordeel van alle partijen, naar alle stelsels, de handhaving des rechts de natuurlijke, de meest onbetwistbare functie van den staat,

dan is het niet te verdedigen, dat de staat, eens van onrecht overtuigd, met het plegen van het onrecht één enkel uur zou mogen voortgaan. Een maatschappij des rechts, die zelf onrecht doet, is een tegenstrijdigheid; wat zou het zijn, het stelen te verbieden en streng te bestraffen, en zelf te stelen? Is dus iedere positieve bemoeiing met 's volks welvaart een onrecht, dan moet de staat op dit eigen oogenblik, welke nadeelen er ook uit volgen, die bemoeiing staken. Het moge zijn plicht worden geacht, die nadeelen zooveel mogelijk uit te wisschen en geleden schade te vergoeden, nooit kan men den staat voorschrijven, met zijn onrecht nog een tijd lang, zelfs een onbepaalden tijd lang, totdat de omstandigheden veranderd zijn, voort te gaan. Dat het al zoo lang gepleegd is, kan geen vrijbrief geven voor de toekomst. Verjaring is hier wel allerminst aan te nemen, en, gelijk Heffter zegt, ook voor de staten geldt dat woord: honderd jaar onrecht is nog geen dag recht. Is het dus niet alleen schadelijk voor de ware volksontwikkeling, maar is het bepaald onrecht, zoo de staat iets meer doet dan voor het recht te waken, dan zijn alle staten, dat is alle maatschappijen des rechts, inderdaad voor het grootste deel harer werkzaamheid maatschappijen van onrecht, wier roeping, wier plicht het is, nog op dit oogenblik maatschappijen des rechts te worden, alle onrecht ver van zich af te werpen, door geen enkel beroep op de kracht der omstandigheden, op de rechten der overlevering, der geschiedenis, de voortzetting van het onrecht te bemantelen.

Toch heeft men niet geaarzeld, de bewering, die van zoo groote gevolgen is, uit te spreken. De staatswetenschap, zegt Bastiat, »is geroepen om te beslissen, wat de staat doen mag en wat hij niet mag doen. En om dit uit te maken, moet men in het oog houden, dat de staat nooit anders handelt dan door middel van dwang.

Zoo komt de vraag hierop neer: welke zaken zijn het, die de menschen elkander door dwang mogen opleggen? Ik ken er slechts ééne; zij is de rechtvaardigheid. Ik heb het recht niet om iemand ter wereld er toe te dwingen, godsdienstig, liefdadig, wel onderricht, werkzaam te zijn; maar wel heb ik het recht hem te dwingen om rechtvaardig te zijn; dit is niets anders dan rechtmatige zelfverdediging, noodweer."

Zeer velen zijn door die redeneering overtuigd en voor hare uitkomst gewonnen (8). Op mij heeft ze dien indruk niet gemaakt. Het komt mij voor, dat ze aan groote gebreken mank gaat.

Het is waar: ik heb het recht niet iemand te dwingen om liefdadig te zijn. Ik heb er niet eens de macht toe. De eigenschappen van anderer geest zijn buiten mijn bereik. Maar heb ik dan het recht, heb ik de macht, iemand te dwingen om rechtvaardig te zijn? Is de rechtvaardigheid niet even goed als de liefdadigheid een karaktertrek van den geest, dien ik niemand kan opdringen? Niet tot rechtvaardigheid kan ik u dwingen, maar alleen tot daden van rechtvaardigheid; op uw wil heb ik geen vat, maar enkel op uw uiterlijk doen. En zou dit anders zijn bij de liefdadigheid? Tot hetgeen in den wil omgaat kan geen dwang naderen, maar kan de staat u niet tot die handelingen verplichten, die de liefdadigheid pleegt te veroorzaken? Kunt gij niet gedwongen worden, om van uw vermogen een gedeelte af te staan tot verlichting van den nood der armen? Uw hart kan de staat niet voor den behoeftige ontsluiten, kan hij daarom ook uw beurs niet openen?

Mij dunkt, Bastiat's beschouwing draait in een cirkel rond. Om de taak van den staat uitsluitend tot het recht te beperken, wordt de leer verkondigd, dat de staat de bevoegdheid mist om tot iets anders dan tot de uitoefening der rechtvaardigheid te dwingen. Maar als daarop

de vraag wordt gedaan: waarom mist de staat die bevoegdheid? dan is er geen antwoord mogelijk dan dit: omdat al het andere buiten de grenzen van het staatsgezag gelegen is. Wat men zoekt te bewijzen heeft men reeds als onbetwistbare waarheid aangenomen; men komt er niet toe, men gaat er eenvoudig van uit.

Of zullen we ons door deze redeneering laten winnen: »Er kan in de verzameling der individuen — la *collection* des individus, wilt acht geven op dit woord — geen recht zijn dat niet vooraf in de individuen zelf te vinden is. Zoo dus het gebruik onzer individueele kracht alleen door wettige zelfverdediging te rechtvaardigen is, kan ook de werkzaamheid der regeering niet verder gaan dan tot noodweer, dat is tot het handhaven der rechtszekerheid."? Ook dit betoog schijnt zonder waarde. Voor dit bewijs zelf vragen we een bewijs. Waarom kan er in den staat geen recht zijn, dat niet praeëxisteert in de individuen? Geen enkel woord is aangevoerd, om die meening te staven. Men schijnt haar als een axioma te beschouwen. Maar het is juist dit zoogenaamde axioma, dat ik betwist. Ik durf zelfs het tegendeel beweren, en de stelling uitspreken: in iedere maatschappelijke vereeniging heeft krachtens haar doel de vereeniging rechten, die niet aan de afzonderlijke leden toekomen, en die uitgeoefend worden door de wettige organen der vereeniging. Zoo er tusschen u en mij niet de minste band bestaat, heb ik geen recht omdat ik spreken wil u het stilzwijgen te gebieden; maar nauwelijks zijn we in de eenvoudigste vergadering naast elkaar gezeten, of reeds deze zwakke band is voldoende, om aan het wettige orgaan der vergadering het recht te geven, dat ik mis, het recht om u het zwijgen als plicht op te leggen. Kan zelfs de meest tijdelijke, de onbeduidendste vereeniging rechten uitoefenen, die iets anders, iets meer zijn dan de rechten harer leden, hoe-

veel te meer moet dit het geval zijn, waar de vereeniging de gewichtigste en duurzaamste belangen raakt, waar zij nimmer zal eindigen, en waar haar bestaan tot zoo overoude, zoo onheuglijke tijden opklimt, dat men van een praeëxistentie der individueele rechten niet eens spreken kan. Heeft iedere vereeniging, iedere maatschappij zoo haar eigen, haar zelfstandige rechten, hoe groot de omvang en de inhoud dier rechten is, wordt door het doel der maatschappij bepaald. Zoo zijn de rechten van den staat afhankelijk van het doel van den staat. De beschouwing van Bastiat is dus juist het tegendeel van de ware beschouwing. Vlak tegen de waarheid in, wil hij uit de rechten van den staat het doel van den staat afleiden. En om die rechten van den staat te vinden, leert hij eenvoudig, dat ze geen andere kunnen zijn dan de rechten, die de individuen zouden hebben als er in het geheel geen staat was.

Bastiat noemt den staat niets meer dan de verzameling der individuen, la collection des individus. Reeds in die voorstelling schuilt een dwaling, die de vruchtbare moeder van andere dwalingen is. Iets anders is een verzameling, iets anders een vereeniging, een maatschappij. De losse zandhoop is geen eenheid; maar men stelle dan ook de eenheid niet als een lossen zandhoop voor. De maatschappij is als het ware een nieuw individu, dat boven de leden staat, en op en tegenover hen zijn eigen bepaalde rechten heeft. De taak van den staat is een andere dan die der burgers; hij is bestemd om te doen wat zij niet vermogen te doen; juist daarom is het ongerijmd, zijn recht aan hun recht, zijn plicht aan hun plicht te meten. Hij is iets anders en iets meer dan zij, en juist daarom heeft hij andere en grootere rechten, gelijk hij andere en grootere plichten heeft. Bastiat vervalt juist in het andere uiterste van Dupont-White. Terwijl deze afgoderij met den staat

pleegde, vernedert hij den staat zoo diep mogelijk. Ja, men mag zelfs de vraag doen, waarom hij den staat in het geheel nog erkent, wien hij toch geen andere rechten geeft, dan die den burgers reeds van zelf, vóór en zonder den staat, toekwamen. Noch de afgoderij noch de diepe vernedering verdient onzen bijval.

Men wachte zich echter, ook in de bestrijding der leer van den rechtsstaat, voor overdrijving, voor onrechtvaardige beschuldiging. Wanneer Dupont-White haar er van beticht, dat zij »iedere tusschenkomst van den staat als een hinderpaal voor den vooruitgang" beschouwt, en »voor de vrije volken het hoogste goed in de systematische terzijstelling, kan het eenmaal zijn de afschaffing van den staat" zoekt, dan is die aanklacht te eenen male valsch. Niet iedere tusschenkomst van den staat wordt door deze leer afgekeurd, maar iedere tusschenkomst met uitzondering van die éénе, waarlijk genoeg omvattende, die volgens haar door het staatsdoel is aangewezen. En wel verre van de systematische terzijstelling, laat staan de afschaffing van den staat te willen, wil zij de staatswerkzaamheid daar alleen uitsluiten, waar zij naar haar beginsel buiten het ware terrein van den staat gelegen is. Het is een slechte taktiek, voor eigen overtuiging aanhangers te werven door het te zwart kleuren van de overtuiging der tegenpartij. De leer van Bastiat heeft zeker den staat te diep vernederd, maar toch aan een zoo belachelijke vernedering staat zij niet schuldig.

Niet minder overdreven en valsch noem ik de beschuldiging van Trendelenburg, die hij in deze woorden uitspreekt: »In een rechtsstaat, die enkel ten doel heeft, leven en eigendom der individuen te verzekeren, wordt het recht van den oorlog, die ze beide op het spel zet, consequent tot onrecht." In die beschuldiging is slechts op één gedeelte der staatswerkzaamheid, zooals haar de leer van den

rechtsstaat beschrijft, acht geslagen. Leven en eigendom moeten volgens die leer door den staat worden verzekerd. Maar het is een verzekering niet alleen tegen de onrechtmatige handelingen der burgers onderling; het is ook, en wel in de eerste plaats, een verzekering tegen de onrechtmatige handelingen van den buitenlandschen vijand. Het is een valsche bewering, dat in zulk een staat »opofferende vaderlandsliefde en heldenmoed ondenkbaar zijn." En gelijk het zelfs voor de rechtszekerheid der burgers tegenover elkander noodig kan zijn, een deel van aller leven en eigendom op het spel te zetten, zoo is dit nog veel meer het geval tegenover den vijand, die het geheele bestaan van den staat bedreigt. Het middel der rechtsverzekering is hier de oorlog. De onvermijdelijk geworden oorlog roept van zelf vaderlandsliefde en heldenmoed wakker.

Nog van een anderen voorstander der zoo eng mogelijk beperkte staatsmacht heb ik te spreken. Eenige jaren geleden gaf de beroemde Stuart Mill zijn werk over de vrijheid in het licht, over de vrijheid, die aan iederen mensch tegenover het gezag van den staat, van de regeering, ja zelfs van de openbare meening moet worden voorbehouden, en waarop van geen enkelen kant inbreuk mag worden gemaakt. Dat hij met Humboldt's opstel bekend is, blijkt reeds uit zijn motto, hetwelk hij daaraan ontleende.

Mill's verhandeling heeft meer dan die van Humboldt de aandacht getrokken. De oorzaak is niet ver te zoeken. Die enkele punten, die de meeste belangstelling wekken, zijn door Mill met groote uitvoerigheid behandeld, zoo uitvoerig zelfs, dat de evenredigheid der deelen er in hooge mate door heeft geleden. Het werk van Humboldt heeft een veel strengeren, veel meer systematischen vorm. In wetenschappelijke waarde schijnt het mij ver boven dat van zijn Engelschen mededinger te staan.

Toch noem ik ook Mill's opstel zeer belangrijk. Niet alleen om de losse waarheden, die het in menigte bevat, en die in den meest treffenden en overtuigenden vorm zijn ontwikkeld, maar ook, en vooral, omdat het ons de laatste mislukte poging doet aanschouwen, om voor het trekken van de grenzen der staatsmacht een beginsel te vinden, waardoor ieder geschil terstond te beslissen is, zonder dat het noodig wordt de omstandigheden van ieder geval in aanmerking te nemen, en telkens het voordeel en het nadeel tegen elkaar te wegen.

Reeds in den aanvang van zijn werk gaat Mill van zulk een beginsel uit. Het is hetzelfde als dat van zijne voorgangers. Ook met dezelfde woorden wordt het uitgesproken. Het eenige doel, zegt hij, »waarvoor menschen, individueel of met elkaar verbonden, bevoegd zijn de vrijheid van één hunner te beperken, is zelfbehoud, zelfverdediging. Het eenige doel, waarvoor macht rechtmatig kan worden uitgeoefend over eenig lid eener beschaafde maatschappij, tegen zijn eigen wil in, is te beletten dat hij anderen schade doe. Zijn eigen welzijn, natuurlijk of zedelijk, geeft daartoe niet het minste recht. Het eenige gedeelte van iemands gedrag, waarvoor hij verantwoordelijk is aan de maatschappij, is dat wat anderen raakt. In dat gedeelte, dat alleen hem zelf betreft, is zijn onafhankelijkheid rechtens onbeperkt. Over zich zelf, over zijn eigen lichaam en geest, is de individu souverein."

Gij ziet, het beginsel is zoo streng, zoo bepaald mogelijk. Het schijnt geen enkele uitzondering te dulden. Toch vernemen wij terstond een uitzondering. Nauwelijks is het uitgesproken, of er volgt die merkwaardige inkorting, wier onjuistheid ik reeds in mijn beschouwing van Humboldt's leer heb aangewezen. Mill beperkt zijn beginsel tot hen, die in het volle bezit hunner rijpe vermogens zijn, zoodat het niet voor minderjarigen geldt, en daar-

om — zoo voegt hij er bij — ook niet voor nog minderjarige staten, waarin het menschelijke ras zelf nog als onmondig mag worden beschouwd. Zelfs komt hij er rond voor uit: »Despotisme is een wettige manier van regeeren, als men te doen heeft met barbaren, mits het doel in hun verbetering besta, en het middel in staat zij werkelijk dit doel te bereiken. Vrijheid, als beginsel, kan niet worden toegepast, zoolang de menschen er niet vatbaar voor zijn, alleen door vrij overleg te worden verbeterd."

Ik zal de opmerkingen, die ik vroeger maakte, niet herhalen. Slechts deze vraag wil ik doen: Kent dan ook Mill boven de individuen niets anders dan den staat? Zijn er geen ouders, is er geen huisgezin, geen natuurlijke voogdij over de minderjarigen? Uit de open zee van den vrijen rechtsstaat stevent ook Mill de enge haven van den voogdijstaat in. En de vlag van dien voogdijstaat wordt hoog in top geheschen, niet alleen voor minderjarigen, maar ook voor minderjarige staten. Om de bevrijding van het despotisme was alles te doen, en terstond ontvangt voor een zeer ruim gebied dat despotisme een vrijbrief. Zelfs moet dat gebied nog ruimer worden gelaten, dan Mill lust heeft het te doen. Is despotisme, staatsinmenging, bemoeiing met der menschen eigen welzijn, om het even of hun handelingen anderen al dan niet schade berokkenen, bij onmondige volken gerechtvaardigd, waarom dan niet eveneens bij sommige klassen der maatschappij, zelfs in den meest ontwikkelden en beschaafden staat? »Zoo gij het recht erkent van een Akbar of van een Karel den Groote over de ruwheid hunner tijdgenooten, waarom niet eveneens het recht erkend van een aristokratie, van een kern des volks, over de ruwe menigte die van alle tijden is? De titel is in beide gevallen dezelfde: de zelfbewuste meerderheid van geest." (9) En die ruwe menigte is niet het meest in de massa te

zoeken, die van haar handenarbeid leven moet, gij vindt ze ook in de hoogere standen, gij vindt ze overal, waar de mensch, »misschien in het bezit van alle werktuigen der beschaving, een hart in zich heeft van slijk of van steen. De afstand van Karel den Groote en zijne pairs tot hun ruwste omgeving is niet grooter dan de afstand van Washington en zijne pairs tot een vrijbuiter, tot een slavenhandelaar, tot een bankroetier." (9) Zoo gij daar voor de rechten ijvert van deugd en genie, waarom zult gij ze hier miskennen? Ja, hier schijnt dat alles nog veel meer te pas te komen dan daar, omdat het getal van hen, die over de te nemen maatregelen zullen moeten beslissen, hier zooveel grooter is en de kansen voor een tiranniek besluit dus zoo veel minder zijn. Of bestaan er in onze maatschappij buiten de krankzinnigen geen volwassen onmondigen? zijn er geen volksklassen die in Mill's zin minderjarigen of barbaren mogen heeten? Mill wenscht de vrijheid als beginsel slechts daar toe te passen, waar de menschen er vatbaar voor zijn door vrij overleg te worden verbeterd, en daarom geen dwang meer noodig hebben. Waar is die vatbaarheid reeds een algemeen goed te noemen? Wel verzekert ons Mill, dat men tot die geschiktheid, om tot zijn eigen verbetering geleid te worden door overreding of overtuiging, in de beschaafde natiën van Europa reeds sedert lang gekomen is. Maar is die verzekering iets meer dan een ijdele machtspreuk? De begrippen van barbaarsch zijn betrekkelijk. Als wij onze Europeesche staten die van beschaafde volken noemen, ontkennen we dan met dien naam, dat er bij ons nog elementen van barbaarschheid zijn, verfoeilijker misschien dan ze bij volken worden aàngetroffen, die wij niet aarzelen onbeschaafd, barbaarsch te noemen? Of zou het waar zijn, dat bij ons alles door overreding en overtuiging kan worden verbeterd, en de dwang kan worden

afgeschaft? Voorwaar, de prediking van zulk eèn optimisme zou de ongerijmdheid zelve zijn.

Mill zelf kan de kracht der gemaakte bedenking niet miskennen. Waarom — zoo vraagt hij zelf — »zou de maatschappij diegenen aan hun eigen leiding overlaten, die er tastbaar ongeschikt toe zijn? Is bescherming tegen hen zelf onbetwistbaar verschuldigd aan kinderen en minderjarigen, waarom dan ook niet aan meer bejaarden, die even ongeschikt zijn zich zelf te besturen?" En wat is het, dat hij op die vraag weet te antwoorden? Waarmee tracht hij die tegenwerping af te slaan? Hij gaat eenvoudig om de vraag heen, en scheept ons af met deze nietige uitvlucht: »Wanneer de maatschappij een groot aantal zijner leden zoo laat opgroeien, dat ze niet hooger staan dan kinderen, die buiten staat zijn zich door redelijke overweging van verwijderde motieven te laten leiden, dan heeft de maatschappij zich zelf alleen van al de gevolgen te beschuldigen." In die uitvlucht liggen twee stellingen opgesloten: 1°. de staat mag de fout, die hij eens beging, niet langs een anderen weg herstellen, en moet, omdat hij eens verkeerd handelde, voortaan alle kwaad dulden. 2°. de staat moet voor de opvoeding zijner burgers zorg dragen. Twee stellingen, waarvan de eerste allen vasten grond mist, de tweede stellig niet in de leer van den rechtsstaat past, er alleen door een behendigheid kan worden ingeschoven, waarover ik later spreken zal.

Laat mij nog een oogenblik bij Mill's uitzondering stilstaan. Zij ijkt het despotisme, de onbeperkte staatsbemoeiing bij minderjarigen, bij onmondige volken. Waarom? Omdat rede en overleg hier onmachtig blijken, omdat overtuiging en overreding door vrije discussie hier niet te wachten zijn, omdat dwang, inmenging van den staat hier noodig is. Het zij zoo. Maar ik vraag: wat blijft er zoo van het beginsel over? Alles komt dan hierop neer: geen

dwang dan waar dwang noodig is. Zoo treden de omstandigheden weer op den rechterstoel, en die maatstaf, waaraan men alles scheen te kunnen meten juist zonder op de omstandigheden te letten, ontvalt onzen handen. Mag dat een beginsel heeten, dat zoo veel uitzonderingen toelaat, als de omstandigheden noodig maken? Waar is er voor die uitzonderingen, wat den omvang betreft, een grens? En waar een grens voor den inhoud? Als de staat zich in de handelingen der burgers mag mengen zelfs daar, waar ze alleen de handelende personen zelf aangaan, en geen anderen de minste schade doen, welke uitzondering op de vrijheid blijft dan nog onmogelijk? Mag de staat, zoo ik maar niet beschaafd genoeg ben, zelfs daar tusschen beide komen waar mijn doen alleen mijn eigen persoon, mijn eigen belang betreft, hoe veel meer moet hij daartoe het recht hebben, waar ik in aanraking met anderen kom, waar met mijn doen ook hun belang gemoeid is?

Geen wonder dan ook, dat we Mill op den weg der uitzonderingen moedig zien voortgaan, en dat we nergens een beginsel, nergens iets anders dan het wikken en wegen der omstandigheden aantreffen. Ik mag niets doen wat anderen schaadt. Maar mag ik nalaten wat voor anderen goed is? Op die vraag geeft Mill dit antwoord: »Er zijn vele positieve handelingen ten voordeele van anderen, tot wier vervulling de burger rechtmatig kan gedwongen worden, b. v. om getuigenis af te leggen voor het gerecht, om voor zijn deel bij te dragen tot de kosten van 's lands verdediging of van eenig ander gemeenschappelijk werk, dat noodig is in het belang der maatschappij, wier bescherming hij geniet; zelfs om sommige handelingen van individueele weldadigheid te verrichten, b. v. het leven van zijn medemensch te redden of den hulpelooze tegen mishandeling te beschermen." En waarom kan iedere burger tot dit alles door den staat verplicht en gedwongen wor-

den? Omdat al deze dingen te doen »ontegenzeggelijk des menschen plicht is."

Merkwaardig antwoord. Ik mag u niet alleen geen schade doen, maar ik kan zelfs gedwongen worden om te doen wat voor u goed is, hoe groote schade het ook mij zelf toebrenge. Wat blijft er zoo van het geprezen beginsel, dat ik alles mag doen wat ik wil, zoo ik anderen maar geen nadeel, en dit zal dan toch wel moeten zijn: geen onrechtmatig nadeel, berokken? — Ik zal moeten bijdragen, naar de mate van mijn vermogen, tot de kosten niet enkel van 's lands verdediging of van de handhaving der rechtszekerheid, maar van al wat noodig is in het belang der maatschappij, die mij beschermt. Wat is er zoo van den rechtsstaat geworden? en wat hebben we hier anders voor ons dan de leer van den voogdijstaat? Mijn vrijheid zou worden gewaarborgd, maar de staat kan mij dwingen tot alles wat ontegenzeggelijk mijn plicht is. En wie zal beslissen wat ontegenzeggelijk mijn plicht is? Wie anders dan de dwingende staat zelf? Vaarwel, schoone vrijheid, wier bezit ons hoogste recht moest heeten! Voorwaar, hier is den staat een nog grooter recht, een nog grootere macht in handen gegeven dan in die andere uitspraak van Mill, die we in zijn economisch hoofdwerk lezen: »Men mag in het algemeen zeggen, dat alles, waarvan het wenschelijk is dat het verricht worde, in het algemeen belang der menschheid of der toekomstige geslachten, of in het belang dier leden der maatschappij, die aan uitwendige ondersteuning behoefte hebben, zonder van dien aard te zijn, dat bijzondere personen of vereenigingen, die het ondernamen, er voordeel bij vonden, binnen de grenzen ligt van de werkzaamheid der regeering."

Het is waar, Mill, die hier reeds van het oordeel: onze daden mogen anderen geen schade doen, tot de uitspraak gekomen is: wij mogen anderen geen schade doen, noch

door onze daden noch door onze werkeloosheid, geeft den staat het voorschrift, om in dit laatste punt veel voorzichtiger te zijn dan in het eerste. »Iemand verantwoordelijk te maken voor het kwaad dat hij anderen doet, dat — zegt hij — is de regel; hem ook daarvoor verantwoordelijk te maken, dat hij het kwaad niet afweert, is, vergelijkenderwijze gesproken, de uitzondering." Maar toch — laat hij er op volgen — »er zijn vele gevallen, klaar en belangrijk genoeg, om die uitzondering te rechtvaardigen."

Ik ben voor al die beperkingen dankbaar, en toch ben ik onvoldaan. De staat moet voorzichtig te werk gaan. Uitnemende raad. Maar waarin kan voorzichtigheid zich openbaren anders dan in het nauwgezet te rade gaan met de omstandigheden van ieder bijzonder geval? Het strenge beginsel moest juist alle voorzichtigheid overtollig maken. Met zijn bepaalde uitspraak: aan deze zijde van de grenslijn alles, aan gene niets, moest het niets anders van den staat vorderen dan een eenvoudige waarneming, geen onderzoek van het voor en tegen, van de gunstige en de ongunstige gevolgen. Waar blijft de kracht van het beginsel, waar de uitzonderingen ja wel als uitzonderingen alleen worden voorgesteld, maar toch worden toegelaten, en dat niet in bepaalden, maar in geheel onbepaalden getale, juist zooveel, niet meer maar ook niet minder, als de omstandigheden zullen eischen? En zelfs waar ze geen regel heeten, maar uitzonderingen, verklaart immers Mill, dat ze alleen vergelijkender wijze gesproken dien naam moeten dragen. Hoe zou het ook anders mogelijk zijn bij hem, die alle menschelijke beslissing van het overwegen der nuttigheid laat afhangen, en die nog in dit eigen opstel getuigt, dat hij zich niet wil beroepen op eenig begrip van abstract recht, dat onafhankelijk zou zijn van het nut, ja rond voor zijn gevoelen uitkomt: »Ik beschouw het nut als de hoogste rechtbank in alle zedelijke vragen"? Maar

wat nuttig is wordt telkens door de omstandigheden bepaald; een beginsel te zoeken, dat ons boven de verplichting om voortdurend op die omstandigheden te letten verheft, kan hem alleen in den zin komen, die het aan het abstracte recht en niet aan de nuttigheid denkt te ontleenen.

Laten we nog op andere punten de aandacht vestigen, om te zien, of de leus van Mill: geen inmenging van den staat dan in hetgeen niet alleen den handelenden persoon zelf betreft, maar ook anderen raakt, geschikt is om een beginsel te zijn van staatspractijk. Terstond komt de vraag op: zijn er wel handelingen, die alleen hem raken van wien ze uitgaan, en op niemand anders haar invloed hebben? Mill ziet zich genoodzaakt tot een onderscheiding. Middellijk, dit geeft hij toe, kan wat mij treft ook op anderen krachtig werken, en hij eischt de individueele vrijheid dan ook alleen daar, waar door mijne daad onmiddellijk, in eerste instantie, — gelijk hij het noemt — niemand buiten mij zelf getroffen wordt. Maar is hier dan tusschen de middellijke en de onmiddellijke werking, tusschen de eerste en de verdere instantiën, in het leven een scheiding te maken? Valt het licht, toestanden en gebeurtenissen hier uit elkaar te houden?

Met wat mij zelf alleen raakt moet natuurlijk volmaakt gelijkstaan wat buiten mij zelf nog die alleen raakt, die er hun vrije, noch door bedrog noch door geweld afgeperste toestemming toe geven, en zoo er vrijwillig deel aan nemen. Mill erkent die gelijkstelling, en gelijk hij op de vrijheid van den individu aandringt, zoo eischt hij ook »een overeenkomstige vrijheid voor ieder aantal van individuen, om met onderling goedvinden alles vast te stellen, wat hen gezamenlijk en buiten hen niemand anders aangaat." En toch, waar hij van den handel spreekt, brengt hij dien tot de maatschappelijke verrichtingen, die ook

anderen raken, en spreekt dit oordeel uit: »Wie er zich mee inlaat aan het publiek eenige soort van goederen te verkoopen, die doet wat de belangen van anderen aangaat, en daarom valt, uit kracht van het beginsel, zijn doen binnen het rechtsgebied der maatschappij." Zoo schijnt er voor de vrijheid van handel geen plaats te zijn. Mill erkent dan ook, dat beperkingen van handel of productie alleen dat deel van 's menschen gedrag aandoen, hetwelk aan de beperkende macht van den staat onderworpen is; en om de vrijheid van handel te redden, weet hij niets anders aan te voeren dan dit alleen, dat al zulke beperkingen in werkelijkheid niet die uitkomst hebben, die er van gewacht en begeerd wordt. Slechts enkele beperkingen acht hij met zijn beginsel der vrijheid zelf in strijd, de beperking b. v. van »het verkoopen van vergiften, in één woord alle gevallen, waarin het doel der staatsbemoeiing is het onmogelijk of moeilijk te maken, een zekere koopwaar machtig te worden." Staatsbemoeiingen van dien aard noemt hij »verwerpelijk, niet omdat zij inbreuk maken op de vrijheid van den voortbrenger of den verkooper, maar omdat zij inbreuk maken op de vrijheid van den kooper." Zou een beginsel, dat zoo zonderlinge wendingen moet nemen, den naam van een beginsel werkelijk verdienen?

Geen beginsel heeft waarde, zoolang het niet scherp begrensd en in al zijn deelen nauwkeurig bepaald is. Kan wat Mill aangeeft op die scherpte en nauwkeurigheid bogen? Mijne handelingen moeten vrij zijn, wanneer ze mij alleen raken; maar zoodra ze onmiddellijk ook op anderen inwerken, zijn ze aan het staatsgezag onderworpen, dat ze beperken, zelfs verbieden kan. Hoe algemeen, hoe rekbaar is niet dat begrip van onmiddellijke inwerking ook op de belangen van anderen! Het valt licht er alles toe te rekenen, en zoo tot een beperking der vrijheid te komen,

nauwer dan ze ooit onder het strengste despotisme is voorgesteld. Wilt gij een sterk sprekend voorbeeld? De voortplanting van het menschelijk geslacht noemt Mill, en met recht, voor ieder die er deel aan neemt een daad van groote verantwoordelijkheid. Maar aan wien is die verantwoording verschuldigd? Aan eigen geweten alleen of aan de maatschappij, aan den staat? Mill schrijft er van: »In een land, dat reeds overbevolkt is of dreigt het te worden, is het voortbrengen van kinderen, anders dan in zeer kleinen getale, van kinderen door wier mededinging het arbeidsloon zal dalen, een ernstig vergrijp tegen allen die van hun arbeidsloon moeten leven." Daarom ligt dan ook naar zijn oordeel een wet, die ieder huwelijk verbiedt, waarbij niet van voldoende middelen van bestaan gebleken is, binnen de grenzen der staatsbevoegdheid en kan niet als schending der vrijheid worden verworpen. Gij ziet, in welk een mate het vrijheidsbeginsel de inkorting der vrijheid toelaat. Zoo deze vrijheid niet geëerbiedigd wordt; zoo het huwelijk en de voortplanting van het geslacht uit het oogpunt van een toekomstige concurrentie en daarmee gepaarde daling van arbeidsloon te beschouwen is; zoo niet het kiesrecht alleen aan een census mag worden onderworpen, maar ook het trouwrecht; zoo de staat, die het kind beschermt tegen overmaat van arbeid, ook den arbeider gaat beschermen tegen overmaat van kinderen; welke vrijheid kan dan nog gewaarborgd zijn? Niet dat Mill het maken van zulk een wet aanprijst. Hij acht het slechts buiten strijd met het recht, de bevoegdheid van den staat. Of het goed is die wet in te voeren, is hem een geheel andere vraag, een vraag van voordeel of nadeel, wier beantwoording afhankelijk is van plaatselijke omstandigheden en overtuigingen. Waar blijft, vraag ik op nieuw, het beginsel? Wat houden we over dan de verplichting, om in ieder geval met de omstandigheden te

rade te gaan, het voor en het tegen te vergelijken? Want het beginsel zelf leidt tot niets of, wat hetzelfde is, tot alles. Het is zoo rekbaar, dat het met de noodige handigheid tot alle dingen kan worden uitgestrekt. Die zich dronken drinkt, en daarmee alleen zich zelf schade doet, moet volgens Mill daarin volkomen vrij zijn, en de staat heeft geen recht zich om zijn verkeerde, onzedelijke daad te bekommeren. Maar zoodra hij ééns onder den invloed van sterken drank iets gedaan heeft, dat anderen nadeel aanbracht, is hij niet alleen tot schadevergoeding verplicht, misschien ook voor zijn misdrijf strafbaar, maar hij kan zelfs voor het vervolg onder toezicht der politie gesteld worden, en zoo hij later weer op dronkenschap wordt betrapt om haar alleen worden gestraft. Zoo mist hij dus de vrijheid om zich andermaal te bedrinken, ook al is zijn dronkenschap niemand tot nadeel. Het zich bedrinken heet nu een misdrijf tegen anderen, omdat het bij een persoon wordt aangetroffen, van wien het gebleken is, dat dronkenschap hem tot voor anderen schadelijke handelingen niet noodwendig opwekt, maar toch kan opwekken. Het beginsel is behendig uit den weg geredeneerd, en alweer is zijn plaats ingenomen door de omstandigheden. En kan er zoo met de dronkenschap worden omgegaan, niet anders is het met andere zedelijke verkeerdheden. Zelfs de grootste luiheid moet natuurlijk straffeloos zijn. Maar ze houdt op dat voorrecht te genieten, zoodra ze den luiaard zijn wettelijke verplichtingen jegens anderen doet verzuimen, b. v. hem belet in het onderhoud zijner kinderen te voorzien. In dit geval komt hij terstond onder de macht van den staat, die zelfs het recht heeft om hem positief tot den arbeid te dwingen. Ja wat niemand onmiddellijk schaadt noch schaden kan, en wat naar het beginsel dus onbeperkt vrij moet zijn, zoodat de individu souverein is, dat kan strafbaar worden zoodra het in het openbaar ge-

schiedt. Waarom? Omdat nu iemand tegen zijn wil er door benadeeld wordt? Neen, maar omdat het ergernis geeft, het gevoel van schaamte beleedigt, een schending van de goede zeden is, en zoo in de kategorie komt van vergrijpen tegen anderen. Maar hoe dan met hetgeen in het openbaar gesproken, door de drukpers zelfs in duizenden van exemplaren onder het volk wordt gebracht? Ook dit kan, en vaak met het volste recht, aanstoot geven; ook dit beleedigt dikwijls het gevoel van schaamte en is met de goede zeden in strijd. Welke houding zal de staat er tegenover aannemen? Mill handelt zeer uitvoerig — ruim een derde deel van zijn opstel is aan dat onderwerp gewijd — over de vrijheid van denken en spreken. In de vrijheid van denken, zoolang het bij het bloote denken blijft, is natuurlijk geen bezwaar. Maar wat, als de gedachte wordt geuit, als zij openbaar wordt? Mill brengt het spreken en schrijven uitdrukkelijk »tot dat gedeelte van eens menschen gedrag, hetwelk andere personen raakt." Het moet dus, volgens zijn beginsel, zoodra het anderen onmiddellijk schaadt of schaden kan, onder den dwang der staatsmacht vallen. Mill erkent dit, maar met een luchten sprong maakt hij zich van de zaak af, en verzekert ons: »de vrijheid van spreken en schrijven, die nagenoeg even gewichtig is als de vrijheid van denken zelve, en die grootendeels op dezelfde gronden rust, is practisch niet van haar te scheiden." In dien sprong is tevens een bewering opgeraapt, die den toets niet kan doorstaan. In Mill's pleidooi voor de vrije uiting der meeningen is dit het hoofdbewijs, dat zij voor de zaak der waarheid voordeelig is. Elke meening moet het recht hebben zich te doen hooren; die niet luisteren wil naar het tegendeel van wat hij zelf aanneemt moet zich niet alleen in het bezit der waarheid, maar in dat der onfeilbaarheid gelukkig droomen. Alles goed en wel, waar het inderdaad om het uiten en verde-

digen eener meening, en dus om de waarheid, te doen is. Maar is dit bij al wat gedrukt wordt het geval? In menig liederlijk en zedeloos geschrift is het doel heel wat anders dan de waarheid; het eenige waarnaar het streeft is kwaad te stichten. De laagste hartstochten zoekt het in beweging te brengen, vooral bij die minderjarigen en volwassen onmondigen, voor wie een zoo algemeene uitzondering werd toegelaten, om dan met Antonius uit te roepen: Onheil, ge zijt op weg; neem welken loop gij wilt. Waarlijk, zoo ook hier vrijheid zal worden geschonken, en Mill is niet bijzonder gezind haar te beperken, dan moet geheel iets anders dan zijn beginsel te hulp worden geroepen, dan komt het aan op het wegen van voordeelen en nadeelen, het berekenen van mogelijkheden en waarschijnlijkheden, het voorspellen van gevolgen, niet van de beperking der vrijheid van spreken en schrijven in het gemeen, maar van de beperking dier vrijheid in dit bepaalde geval, in dit land, in dezen tijd, met één woord: onder deze omstandigheden. Van alle beperking is zelfs Mill niet afkeerig. Zelfs meeningen, zegt hij, »verliezen haar onschendbaarheid, als de omstandigheden, waarin men ze uit, van dien aard zijn, dat haar uiting een bepaalde ophitsing is tot een heillooze daad. De meening, dat opkoopers van graan uitzuigers der armen zijn, of dat eigendom diefstal is, moet ongedeerd door middel der drukpers kunnen verbreid worden. Maar ze behoeft daarom niet straffeloos te zijn, als ze uitgesproken wordt voor een opgewonden menigte, saamgeloopen bij het huis van een opkooper, of als ze onder dienzelfden volkshoop in den vorm van een plakkaat wordt rondgedeeld." Mij dunkt, Mill's beginsel kan deze uitspraak niet dekken. Het kan niet meer doen dan de politie of het leger tot bescherming der bedreigde personen en eigendommen onder de wapens roepen, maar hoe zou het de individueele daad kunnen beletten, die immers

onmiddellijk anderen geen schade doet? Zoo laat ons ook hier het beginsel in den steek, en van niets is hulp te wachten dan van een beroep op de omstandigheden.

Vergunt mij, hier nog éene opmerking bij te voegen, om aan de leer van den rechtsstaat nog uit een ander oogpunt alle bruikbaarheid te ontzeggen. Gelijk een wet onpractisch is, die het licht valt te ontduiken, zoo is ook een theorie onpractisch, die door een kleine behendigheid gemakkelijk tot een ander doel kan worden gebezigd, dan waarvoor zij inderdaad was uitgedacht. De staat zal alleen voor het recht, voor de zekerheid van personen en eigendommen mogen waken, en met dit beginsel zal alle overvloedige staatsbemoeiing worden gekeerd. Maar is er wel éene staatsbemoeiing te noemen, die niet met een geringe scherpzinnigheid onder het begrip van dat waken voor de zekerheid van personen en eigendommen kan worden getrokken? In 1847 verlangde de Engelsche regeering van het huis der gemeenten een belangrijke som ten behoeve van het lager onderwijs. Macaulay stond op, om dat aanzoek te ondersteunen. Hij verklaarde het voor het recht en voor den plicht van den staat, de middelen te verschaffen ter volksopvoeding. Die stelling achtte hij in iedere bepaling opgesloten, die men ooit van de staatswerkzaamheid had gegeven. Zelfs in die allernauwste, die de taak der regeering beperkt tot het waken voor de zekerheid van personen en eigendommen. Zijn bewijsvoering is zeer eenvoudig. »Het valt — zegt hij — niet te ontkennen, dat de opvoeding van het volk een hoogst werkzaam middel is ter verzekering van onze personen en van onzen eigendom." Laat — voegt hij er bij — »laat Adam Smith voor mij spreken. Zijn gezag, dat altijd groot is, verdient hier vooral te gelden, omdat hij een sterken afkeer had van iedere zeer bezige, bedrijvige, bemoeizieke regeering. Letteren, kunsten en wetenschappen wilde

hij voor haar zelf laten zorgen. Met kerkelijke staatsbemoeiing had hij niets op. Hij was van oordeel, dat de staat niet te zorgen had voor de opvoeding der rijken. Maar hij kwam er rond voor uit, dat men een onderscheid moet maken, vooral in een maatschappij van handel en van hooge beschaving, tusschen de opvoeding van de rijken en die van de armen. De laatste was hem een stof, waarbij de staat het grootste belang heeft. Evenals de regeering moest tusschen beide komen, om de verbreiding der melaatschheid onder het volk te verhinderen, zoo moest zij ook tusschen beide komen, om de verbreiding dier zedelijke kwalen tegen te gaan, die onafscheidelijk zijn van onkunde. Zij kon dien plicht niet verwaarloozen zonder gevaar voor de openbare rust, want waar de menigte van onderwijs verstoken blijft, daar is er groote kans op, dat godsdienstige hartstochten de rampzaligste wanorde stichten." Niet tevreden met die algemeene beschouwingen, wijst Macaulay op menig treffend voorbeeld, het uitvoerigst op den opstand van 1780, die door Dickens' Barnaby Rudge bij niemand onbekend is. Met frissche kleuren schildert hij al de onheilen, uit die dolzinnige volksbeweging geboren, die haar oorsprong alleen in de onkunde van het gepeupel had, dat men in de buurt van paleizen, schouwburgen en tempels in de diepe onwetendheid der kannibalen van Nieuw-Zeeland had laten opgroeien. En op het eind vat hij zijn betoog in deze korte sluitreden samen: »Het is de plicht der regeering, onze personen en goederen tegen gevaar te beschermen. De grove onkunde van het volk is een hoofdbron van gevaar voor onze personen en goederen. Dus is het de plicht der regeering te zorgen, dat het volk niet in groote onkunde verkeere." Vergelijkt deze stellingen met Humboldts ernstige waarschuwing tegen het aanwenden van zedelijke middelen door den staat, en ziet, voor hoe verschillende

beschouwingen hier het veld open is. Maar vooral, wilt mij deze vraag beantwoorden: waar is een staatsbemoeiing, die niet met een soortgelijke sluitreden als bescherming der zekerheid van personen en eigendommen zich laat verdedigen? Zoo wordt de theorie, die het meeste moest uitsluiten, inderdaad een theorie, die niets uitsluit, die alles omvat. Zij wordt dit, ook al laat ik thans geheel buiten rekening, dat wie meester is van het onderwijs, van de opvoeding des volks, daardoor alleen reeds meester is van het geestelijke leven, van de toekomst der natie, van het geheele lot der maatschappij.

Mij dunkt, het kan niet moeilijk zijn, thans tot een belangrijke gevolgtrekking te komen. Met twee stelsels hielden wij ons bezig, dat van den voogdijstaat en dat van den rechtsstaat. Geen van beide kon ons bevredigen. Niet alleen omdat ze niet voldeden aan de ware volksbehoeften, maar ook omdat ze niet in staat bleken wat zij beloofden ook te geven. Ze zouden ons voorzien van een vast beginsel, en telkens kwam het uit, dat wat ze met dien naam versierden inderdaad niet verdiende hem te dragen. Lijnrecht stonden ze tegenover elkander, en toch op het eind wisten ze beide zich niet anders uit de verlegenheid te helpen dan door hetzelfde redmiddel, een beroep op de omstandigheden van ieder bepaald geval, dat zich mocht voordoen, een beroep, waarin de erkenning lag opgesloten, dat er inderdaad geen vast beginsel verkregen was. Zoo kwamen de vijandige legers op het laatst in dezelfde vesting te recht. Of was het niet zoo? De leer van den voogdijstaat liep op dit voorschrift uit: de staat bemoeie zich met alles, behalve waar het onnoodig is. En de leer van den rechtsstaat bracht het tot een soortgelijke les: de staat bemoeie zich alleen met wat anderen onmiddellijk schaden kan, behalve waar het noodig is. Waarbij anders zijn we op dien weg aangeland,

dan bij hetgeen noodig of onnoodig is? En het noodige — wij zagen het reeds — is niets meer dan de hoogste graad van het nuttige. Zoo komt alles neer op de vraag: wat is nuttig? wat is der maatschappij voordeelig? wat wordt door het algemeen belang aangeraden, geëischt?

Staat dus alles op losse schroeven? Moet bij ieder nieuw geval weer van voren af alles onderzocht worden, als had er nooit eenig onderzoek plaats gehad? Heeft het onderzoek der eeuwen, heeft de ervaring niets geleerd, niets gebaat? De stelling zelve verraadt terstond haar ongerijmdheid. Het komt er slechts op aan te weten, wat wij van de ervaring hebben geleerd. Iets anders is de vastheid van een beginsel, iets anders de practische bruikbaarheid van een regel. Ook het regulatieve heeft zijn hooge waarde, al is het niet dezelfde waarde, die het constitutieve heeft. Het beginsel gedoogt geen enkele uitzondering, want het beweert alles te omvatten; in het begrip van den regel ligt het begrip van uitzonderingen reeds opgesloten; de regel wil niet voor alle, hij wil slechts voor de meeste, voor de gewone gevallen gelden. En zoodra we ons met het bezit van een regel tevreden willen stellen, staan de beide behandelde theorieën niet met elkaar gelijk. Als ze met de stoute belofte optreden, dat ze ons een beginsel zullen geven, zijn ze even verwerpelijk. Als ze ons niets meer dan een regel beloven, verdient het eene boven het andere de voorkeur. Want hierin verdient zonder twijfel de leer van den rechtsstaat onze volle toestemming, dat in de handhaving der rechtszekerheid, in de bescherming van personen en eigendommen, de hoofdzaak der staatszorg te zoeken is. Zelfs de voorstanders der andere leer zien zich verplicht dit te erkennen, en geven bij botsing van belangen aan het recht de beslissing. Dat de staat tot handhaving des rechts geroepen is, daarover kan geen strijd, zelfs geen twijfel

bestaan. Maar bij iedere andere zaak, die ter sprake wordt gebracht, is twijfel, is strijd mogelijk. Daar komt geen onderzoek meer te pas, hier is het telkens noodig. Én bij nieuwe werkzaamheden, die men voorstelt, én zelfs bij oude werkzaamheden, waarmee de staat sedert lang belast is. Kan ik mij niet ontdoen van de handhaving des rechts? het is onmogelijk, dat de staat zich in ernst die vraag zou voorleggen. Kan ik mijn bemoeiing niet staken met de kunst, met de wetenschap, met het vervoer van brieven, van personen? kan ik dit alles, of een deel er van, niet aan vrije vereenigingen en aan vrije concurrentie overlaten? in die vragen is niets ongerijmds, niets vreemds. In plaats van ongepast zijn ze nuttig, noodig, en zoodikwijls een bevestigend antwoord kan gegeven worden, zoodikwijls het mogelijk is, zonder nadeel voor het volksbelang, het gebied der staatszorg te verkleinen, is het een vooruitgang op de baan der vrije, der ware volksontwikkeling. Het recht is overal en altijd het doel van den staat geweest. Alle andere bemoeiingen, hier deze, daar gene, heeft de staat van zich afgeschoven of afgeweerd, om ze aan andere maatschappijen in die éene groote maatschappij, waarvan de staat zelf een deel is, over te laten. Wat zou hem beletten, telkens op nieuw te vragen, of het niet mogelijk, of het niet goed is, op dien weg der vereenvoudiging nog een stap verder te gaan, of het niet mogelijk, of het niet goed is, de verdeeling van den arbeid nog voort te zetten, en het voorbeeld dier andere maatschappijen te volgen, die zich ieder slechts één levensdoel hebben gesteld, ieder slechts éene functie verrichten?

Daar is buiten de leer van den rechtsstaat en die van den voogdijstaat nog een derde stelsel. Het is afkomstig van een beroemde wijsgeerige school, die op het gebied van recht en staat en maatschappij in Ahrens en Röder haar uitnemende vertegenwoordigers heeft.

De naam, dien zich dit stelsel gekozen heeft, geeft tot dubbelzinnigheid, tot verwarring aanleiding. Het verwerpt de leer van den voogdijstaat, die staat en maatschappij vereenzelvigt, in plaats van ze uit elkaar te houden. Het verwerpt eveneens de tot hiertoe behandelde leer van den rechtsstaat, die het staatsdoel beperkt tot het recht en de rechtspleging in den gewonen zin, en noemt haar met Dahlmann een troosteloos magere en dorre beschouwing van den staat, alleen in de fantasie van juristen geboren. En toch wil het zelf eveneens het staatsdoel tot de verwerkelijking des rechts beperken, maar onder die voorwaarde, dat het recht in een veel ruimeren zin worde opgevat, zoodat inderdaad de strijdige leeren van den rechtsstaat en van den voogdijstaat in deze nieuwe leer van den rechtsstaat, en wel door dat betere rechtsbegrip, verzoend worden, in een hoogere eenheid opgelost. Mij dunkt, met zulk een spraakgebruik komen we tot groote spraakverwarring, en zou het noodig worden, zoodikwijls wij van het woord *recht* ons bedienden, eerst duidelijk aan te geven, in welke beteekenis het door ons werd gebruikt. Ik aarzel dan ook niet aan dit stelsel een geheel anderen naam te verbinden, en wel dien van de leer der onbeperkte ondersteuning, dien ik er reeds vóór achttien jaren aan gegeven heb.

Onderzoeken wij den inhoud en de waarde dezer leer.

Zij gaat van de stelling uit, dat de gewone opvatting van het recht, die het alleen met de bescherming van personen en eigendommen in betrekking stelt, een bloot negatieve en onvolledige is. Om haar aan te vullen, om een positieve opvatting te krijgen, bepaalt zij het recht als het stelsel der uitwendige voorwaarden, die noodig zijn om den mensch tot volmaking te leiden. Het levensdoel dat hem gesteld is: volgens de rede te leven en dagelijks volmaakter te worden, kan hij niet bereiken,

tenzij zoowel de inwendige als de uitwendige voorwaarden voorhanden zijn, die in het vooruitgaan hem van dienst kunnen zijn. Het stelsel der inwendige voorwaarden wordt tot de zedelijkheid gerekend, dat der uitwendige brengt men tot het recht.

Is het recht eens in dien ruimen zin opgevat, en wordt dan de staat als die maatschappij voorgesteld, wier doel de verwerkelijking van het recht is, dan is de beteekenis dier voorstelling deze: de staat is verplicht, voor de uiterlijke voorwaarden van den menschelijken vooruitgang te zorgen. Met andere woorden: de staat is geroepen om niet alleen die hinderpalen weg te nemen, die in de schending des rechts, de verstoring van anderer vrije ontwikkeling bestaan, maar ook die welke van de natuur afkomstig zijn, en niet alleen om hinderpalen weg te nemen, wat enkel zijn negatieve taak is, maar ook om al die inrichtingen in het leven te roepen, die ter redelijke ontwikkeling des volks noodig zijn.

Bij deze beschouwing wordt het recht en de staat in nauwe verbinding gebracht met alle menschelijke aangelegenheden. Maar altijd slechts in één bepaald opzicht. De staat moet ze alle tot zijn eigen aangelegenheid maken, maar alleen inzoover ze tot het recht in betrekking staan. Het menschelijke leven, het maatschappelijke zoowel als het individueele, moet even goed een leven van godsdienst, van zedelijkheid, van schoonheid, van nijverheid en verkeer, als van recht zijn. De staat heeft al de uitingen van dat leven alleen van den kant des rechts aan te vatten, alleen van dien kant er op in te werken. De staat is een maatschappij naast de andere maatschappijen. Het doel van den mensch ook in zijn samenleving met anderen, zegt Ahrens, splitst zich in een aantal bijzondere doeleinden, die ieder, om op de meest volledige en volmaakte wijze te worden verwerkelijkt, een afzonderlijke vereeniging

eischen, op eigenaardige wijze naar gelang van haar taak ingericht. Zoo moet dus de menschelijke maatschappij verdeeld worden in even zoo vele bijzondere maatschappijen, als er hoofddoeleinden zijn van het menschelijke streven. Die maatschappijen zijn die, welke de ontwikkeling bedoelen op het gebied van zedelijkheid, van godsdienst, van wetenschap, van kunst, van nijverheid, van handel, en van recht. Van die alle zijn er nog maar twee, die inderdaad gevestigd zijn en den naam van zelfstandige, georganiseerde maatschappijen verdienen. De eene is die van den godsdienst, de kerk. De andere is die van het recht, de staat. De staat is dus een van de deelen der algemeene maatschappij, een maatschappij niet boven, maar naast de andere maatschappijen, met haar eigen taak belast, die van de taak der overige scherp moet worden afgescheiden, en die uitsluitend in de ontwikkeling des rechts te zoeken is. Nooit kan het zijn roeping zijn, de andere te beheerschen of haar taak over te nemen; het eenige wat hij tegenover haar doen kan is, en dat wel uitsluitend uit zijn rechtsstandpunt, er op in te werken.

Hoe die inwerking gedacht wordt, zal het best uitkomen, als wij op eenige bijzondere toepassingen acht geven.

Nemen we als voorbeeld de betrekking van den staat tot de wetenschap en tot de kunst.

Wat de wetenschap aangaat, zegt Röder, »de bepaling van hetgeen in goddelijke en menschelijke dingen waarheid is, kan nooit de roeping van den staat zijn. Maar wel moet hij zorgen, dat er niets ontbreke van die uitwendige voorwaarden, zonder wier bestaan de kennis der waarheid, de wetenschap, niet dan uiterst gebrekkig zou kunnen vooruitgaan. Tot die voorwaarden behoort, dat ieder talent de gelegenheid worde gegeven om zich te doen gelden en te ontwikkelen, door het verleenen van alle noodige middelen van beschaving, b. v. van voldoende boekerijen en

kabinetten, door behoorlijke ondersteuning aan belangrijke wetenschappelijke ondernemingen, reizen of wat dies meer zij, met milde hand geschonken, door uiterlijke erkenning, die aan verdienste haar loon, haar brood, haar loopbaan bezorgt. Verder moet de staat de vrije wisseling van gedachten over de waarheid op alle mogelijke wijzen bevorderen. Hij moet er voor waken, dat geen bepaalde godsdienstige of andere leer, dat geen enkel genootschap of sekte zich een uitsluitend recht op de waarheid en hare verbreiding, door middel van de drukpers, den leerstoel, den kansel, aanmatige en door het staatsgezag daarin gehandhaafd worde. Hij moet er voor waken, dat geen bepaalde leer in haar aanhangers door den staat worde begunstigd, en dat andersdenkenden geen vervolging of achteruitzetting treffe. Hij moet nergens uit een eenzijdig godsdienstig en kerkelijk standpunt handelen, noch in zijn rechtsvoorschriften over het huwelijk, noch in die over de opvoeding en den eed, noch in het aanstellen van geestelijken en leeraars. Eveneens kan het stellig niet de taak van den staat zijn, bepaalde takken, richtingen of scholen der schoone of nuttige kunst te bevorderen, ze kunstmatig aan te kweeken of in haar levensduur te verlengen. Maar wel moet hij er voor zorgen, dat iedere kunstenaarsaanleg zich vrij kunne ontwikkelen, ieder talent, ieder degelijk werk zijn erkenning, zijn loon ten deel worde, iederen kunstenaar het genot der vruchten van zijn vlijt en van zijn genie verzekerd zij. Door beteugeling van den nadruk, in den ruimsten zin van dit woord, door het verleenen van octrooien, door het uitloven van prijzen, door academiën, en nog zoo veel meer, moet de staat dit doel bereiken."

De voortreffelijkheid dezer leer boven de twee andere moet onbewimpeld worden erkend. Van de grove gebreken dier stelsels houdt zij zich ver, en hun beste trekken

zijn in haar vereenigd. Die dwingelandij van den staat, waartoe het stelsel van den voogdijstaat voert, is van haar niet te vreezen. De staat, dien zij schetst, wil de menschen niet dwingen om gelukkiger en volmaakter te worden; hij wil er hen enkel in de gelegenheid toe stellen om het door eigen kracht te worden; hij wil helpen, den weg banen, het doel aanwijzen, niet naar het doel heendrijven. Evenmin is er bij haar die onverschilligheid te duchten, waarvoor het stelsel van den rechtsstaat ijvert, die altijd het woord in den mond voert: laat alles zijn eigen gang gaan! en de heilzaamste maatregelen tegenhoudt, omdat ze, wanneer ze noodig zijn, wel van zelf zullen komen, er wel maatschappijen zullen opstaan om er voor te zorgen. Voor al wat er in het menschenleven omgaat heeft bij haar de staat een open oog en een warm hart, maar hij is er niet op uit dat alles te beheerschen en aan zijn bepalingen te binden, hij wil het vrijlaten in zijn bewegingen, het enkel met raad en daad bijstaan. Hij wil de wetenschap, de kunst en al het overige, steunen, subsidieeren, maar niet leiden, reglementeeren. De academie van wetenschappen, de hoogeschool, heeft zelf haar doel te stellen en de middelen te beramen, om het op de beste wijze te bereiken; slechts voor haar onderhoud wordt op den staat gerekend. De wetenschap moet in al haar geleerde en onderwijzende lichamen volkomen onafhankelijk zijn van alle staatsgezag. Van den anderen kant zijn er slechts drie rechten, die volgens Ahrens den staat tegenover de wetenschap, het onderwijs, en hun maatschappelijke instellingen toekomen. Het eerste is, dat zij, die aan de wetenschap en het onderwijs zich wijden, er ook geheel voor leven, en met geen andere werkzaamheden zich inlaten. Het tweede, dat het onderwijs geen middel worde tot een der wetenschap vreemd doel, en zich niet bezig houde met de vragen van den dag in de politiek, den

godsdienst, de nijverheid. Het derde, dat alle burgers in de eerste beginselen der kennis onderwezen zijn, m. a. w. dat er een verplicht onderwijs besta.

Ik heb met opzet deze bijzonderheden reeds hier genoemd, om terstond naast de deugden ook de gebreken dezer leer voor den dag te doen komen. We zouden een vast beginsel van haar ontvangen, waaraan we terstond konden bepalen, wat voorwerp der staatszorg moet zijn en wat niet, en nauwelijks is ze aan het werk, of ze geeft ons niets anders dan zeer problematische beslissingen, die alleen daarin haar oorsprong hebben, dat het beginsel zelf niet is wat het beloofde te zijn, en voor de practijk onbruikbaar is. Volgens het beginsel moesten er voor alle positieve doeleinden van den mensch afzonderlijke vrije vereenigingen of maatschappijen zijn, voor den godsdienst, de wetenschap, de kunst, het onderwijs, en wat niet al. Als ze niet reeds bestonden, zou de staat ze in het leven moeten roepen. Maar, onverschillig of ze al dan niet met hulp van den staat waren geboren, van haar eerste levensuur af moest zich de staat van haar terugtrekken, ze op eigen beenen zetten, om niets anders meer voor haar te doen dan haar het noodige geld te geven, en haar voor botsingen onder elkander te vrijwaren. Dit is de ware, de eenige logische gevolgtrekking uit het beginsel. Maar het is volkomen onpractisch, en geen enkele staat zal bereid worden gevonden om allerlei maatschappijen eenvoudig van geld te voorzien, misschien de grootste moeite en zorg zich te getroosten voor hare stichting, en er dan niet het minste gezag meer over uit te oefenen (10). Aan het gevoel van dit onpractische schrijf ik het dan ook toe, dat Ahrens voor den staat, in zijn betrekking tot de wetenschap en het onderwijs, althans een drietal blijvende rechten weet te bedenken. Maar ik twijfel, of die rechten algemeen bijval zullen vinden. De staat

zal mogen en moeten waken, dat de mannen van wetenschap en onderwijs zich met geen andere betrekkingen belasten. Zonderling recht voorwaar in een stelsel, dat de individueele en maatschappelijke vrijheid zoekt te waarborgen! Daarbij waarom zal de staat juist dit recht hebben? Omdat — zoo heet het — wetenschap en onderwijs onder zulk een ophooping van werkzaamheden zouden lijden. Zou het inderdaad waar zijn? Het doet ons denken aan de motieven, waarmee in '35 de uitsluiting der leden van den Hoogen Raad en in '48 de uitsluiting der geestelijken van de volksvertegenwoordiging bij ons werd bepleit, of liever bemanteld. Motieven, die — gelijk met recht is opgemerkt — twee lijsten van ambtenaren zouden eischen, »eene van hen die geen tijd, eene andere van die welke tijd overig hebben." Is het waarlijk zoo goed, den beoefenaar der wetenschap, den leeraar der jeugd, van alle andere dingen zoo ver te houden, zoo zorgvuldig in zijn enge cel op te sluiten? Wetenschap en onderwijs heeten dat te vorderen. Maar wat wetenschap en onderwijs vorderen, welke de beste middelen zijn om hun doel te bereiken, dat zou volgens het beginsel aan de maatschappijen van wetenschap en onderwijs, als de beste rechters, uitsluitend worden overgelaten. En zal nu toch de staat er over oordeelen? Dan is het beginsel prijsgegeven, opdat de staat toch iets hebben zou. Over het tweede recht acht ik het nauwelijks noodig te spreken. De vragen van den dag in staatkunst, in godsdienst, in nijverheid, vreemd te noemen aan de wetenschap, mag naar mijn oordeel wel bijzonder vreemd heeten. Waar zijn de kenteekenen en dus de grenzen van hetgeen men vragen van den dag noemt? En stelt u een hoogeschool voor, waar het plicht is van hare behandeling zich te onthouden. Waarlijk, in het belang der vrijheid van wetenschap, nog liever het strengste reglement op de studiën, dan zulk een voor-

schrift. En nu het derde recht. De staat zal mogen vorderen, dat alle burgers goed onderricht zijn, en daarom het verplicht onderwijs invoeren. Wat mij betreft, ik zal wel minder dan iemand anders tegen die invoering van *leer*plicht, met *school*dwang niet te verwarren, eenig bezwaar hebben, daar ik vóór alle anderen hare wenschelijkheid en haar goed recht heb betoogd en ook thans nog aan mijne leer vasthoud, zelfs door de vruchten van het schoolverbond niet van dwaling overtuigd. Maar hoe is zij met het geprezen beginsel te rijmen? En hoe de toepassing te maken op de andere maatschappijen? Als de staat, omdat hij voor het onderwijs zoo veel geld uitgeeft, vorderen mag, dat men er een goed gebruik, ja zelfs, voor zoover het lager onderwijs is, dat ieder er een goed gebruik van make, wat zal dan den staat beletten, om ook tot een goed gebruik van de gesubsidieerde kerk te dwingen, en dien dwang tot alle burgers uit te strekken?

Vergunt mij nog een ander bezwaar te noemen. Zal de staat uit zijn groote beurs, die bestendig door middel der belastingen uit aller beurzen wordt gevuld, alle maatschappijen, die nuttig, die noodig zijn, moeten onderhouden? Ook wanneer zij in staat en van zins zijn voor haar eigen onderhoud te zorgen? Volgens het beginsel moet men bevestigend antwoorden, want de staat is nu eens verheven tot de macht, die de uiterlijke voorwaarden van 's menschen volmaking moet verschaffen. De uiterlijke voorwaarden. Alle dus, zonder eenig onderscheid. Slechts de innerlijke niet. En gelijk de staat niet voor deze mag zorgen, zoo omgekeerd de andere maatschappijen niet voor gene. Het onderwijs dus vrij, onbeperkt vrij in de handen der maatschappij van onderwijs; maar de scholen opgericht door den staat, en door den staat alleen. Niemand anders tot hare oprichting bevoegd. Met andere woorden, »de overheid meester van het opkomend geslacht," en de natie

»tot het bezoek van aangewezen scholen verplicht" ([11]). Ik zwijg er nu van, dat het onmogelijk is, tusschen uitwendige en inwendige voorwaarden van 's menschen volmaking een zoo scherpe grenslijn te trekken, en nauwkeurig uit te maken, wat tot den eenen, wat tot den anderen kring behoort ([12]). Ik vraag slechts of het een goede staatspractijk zou zijn, zulk een scheiding aan te nemen, zich zelf uitsluitend met het uitwendige, de andere maatschappijen uitsluitend met het inwendige te belasten, en niet te gedoogen, dat er de minste ruil van lasten plaats hebbe. Want zoodra de staat iets van de taak der andere maatschappijen of één dezer iets van de taak van den staat overneemt, dan is de grenslijn overschreden en de actio finium regundorum staat voor de deur.

Daarbij, in onze gewone taal drukken we ons zeer onnauwkeurig uit. In den regel veel te algemeen. Alles heet een volksbelang, ook waar het slechts een bepaald deel, vaak een klein gedeelte des volks betreft. Tot het belang des volks wordt natuurlijk ook zijne eer gerekend. Maar welk begrip is rekbaarder dan het begrip van eer? Wat men elders doet kunnen wij zonder ons te vernederen toch niet nalaten. Onze eer vordert dat wij niet achterblijven. Waar vreemde staten groote handelsscholen stichten, aan kostbare wetenschappelijke expeditiën deel nemen, aan de kunst rijke museën wijden, zouden wij ons daar onttrekken? Waren onze voorouders niet aan de spits der beschaving? Welk een ruim veld is voor holle, maar opwindende welsprekendheid hier geopend. De schatkist houdt iedereen voor onuitputtelijk; voor alles moet zij geopend worden; er is geen belang, of men weet het hoog op te vijzelen; er kan niet te veel geld aan besteed worden. Zal de staat overal zijn hulp moeten leenen? Overal en bij de eerste aanmaning? Ook al is het niet onwaarschijnlijk, dat de hulp van elders komen zal? Grooter dan de be-

hoefte aan talloos vele dingen, waarvoor 's lands penningen gevraagd worden, schijnt de behoefte aan goede, gezonde arbeiderswoningen. Hier dringt niet het belang der arbeiders alleen, maar vooral ook dat der gemeente, waar zij gevestigd zijn. Zal nu de staat — of een zijner deelen, de gemeente — zelf aan het bouwen moeten gaan, of, naar von Sybel's wensch, den werkgevers bij de wet de verplichting tot bouwen opleggen, met belofte des noods van geldelijke ondersteuning? Zal hij het moeten doen, ook waar het niet gebleken is, dat zich van vrije vereenigingen geen hulp laat wachten? Welk een net van verplichtingen, van allerlei ondernemingen, zal zoo de staat zich over het hoofd halen. Ahrens gaat zoo ver, dat hij den staat tot een groote assurantie-maatschappij wil maken, daar het »naar de ware leer noch zedelijk noch rechtens is, dat tegenspoed een voorwerp van speculatie, en voor den een tot geluk, voor den ander tot ongeluk worde." Zelfs komt mij de leer der onbeperkte ondersteuning hier nog gevaarlijker voor dan de leer van den voogdijstaat. Waar de laatste geldt, zoeken zij, die iets tot stand willen zien komen, het doel liefst buiten den staat om te bereiken, ten einde alles naar hun eigen zin te kunnen inrichten, en niet den staat alleen naar zijn goedvinden te laten handelen. Maar waar de leer der onbeperkte ondersteuning wordt omhelsd, waar de staat geen enkele levenssfeer buiten die des rechts wil regelen, maar aan alle de ruimste vrijheid van organisatie gunt, waar hij zich zelf alleen tot het geven van een voldoend subsidie bepaalt, wie zal daar nalaten zich tot den staat te wenden en zijn tusschenkomst, dat wil zeggen: niets dan het openen zijner beurs, in te roepen?

Dit kan de bedoeling der theorie onmogelijk zijn. Toch ligt het in haar beginsel. Daarom is zij gedwongen, dat beginsel te beperken. Ondersteuning, maar alleen daar,

waar zij onmisbaar is. Het verschaffen van alle uiterlijke voorwaarden der menschelijke volmaking, maar alleen daar, waar er door bijzondere personen of vrije vereenigingen niet voor gezorgd is, en ook de gegronde hoop niet bestaat, dat er voor gezorgd zal worden. Ik doe niets liever, dan met al die beperkingen mijn volle instemming betuigen. Maar wat laten zij over van het beginsel? Waarheen verwijzen zij ons dan naar de omstandigheden, die in ieder geval den uitslag moeten geven? Maar die in ieder geval ook anders kunnen zijn. Zoo wordt het inderdaad mogelijk, dat hier, in dit land, in dezen tijd, de uitspraak te pas komt: kunst is geen regeeringszaak, wetenschap en onderwijs zijn het wel; terwijl elders juist het tegendeel moet gelden. Maar van de vastheid van een beginsel, waarom het juist te doen was, vinden we geen enkel spoor.

Nog één groot bezwaar moet ik tegen dit stelsel der onbeperkte ondersteuning aanvoeren. Het weet de eischen van het heden en van de toekomst niet genoeg uit elkaar te houden. Wij vernamen het van Ahrens, dat van al de bijzondere maatschappijen, waarin het groote levensdoel moet worden verwerkelijkt, slechts twee inderdaad gevestigd, zelfstandig georganiseerd mogen heeten. Het is buiten den staat alleen de kerk. Van de andere is, hier in meerdere daar in mindere mate, nog slechts de eerste aanleg, de schets, de kiem voorhanden. Het is dus onmogelijk, dat de staat tegenover al de verschillende menschelijke levensuitingen nu reeds dezelfde houding aanneme. Zijn er eens maatschappijen van wetenschap, van kunst, van landbouw en wat dies meer zij, tot stand gekomen, die men gelijk zal kunnen stellen met de kerk als maatschappij van den godsdienst, dan zal de staat naast en tegenover haar kunnen staan gelijk hij thans staat tegenover de kerk. Zelfs van ondersteuning zal er dan geen sprake meer zijn. Hij zal eenvoudig rechtsstaat ook

tegenover haar zijn, en niets meer. Maar die toekomst ligt nog in een ver verschiet. Wat daarentegen het heden betreft, zal de rol van ondersteuning, die in de toekomst te groot zal worden, veel te klein zijn. De kiem moet nog eerst gekweekt, ontwikkeld worden. De staat zal hier nog als voogdijstaat, als beschermende, regelende, opvoedende macht moeten werken. In het heden dus zal tegenover de kerk de staat zich naar de leer van den rechtsstaat, tegenover de andere nog pas wordende maatschappijen grootendeels naar de leer van den voogdijstaat moeten gedragen. In de toekomst zal alleen de eerste zijn gedrag moeten bepalen. Alles ook hier weer met het oog op de geheel verschillende, in den loop der tijden wisselende omstandigheden. Deze alleen zijn het, waarvan alles afhangt. Naar haar alleen worden wij op nieuw door het stelsel verwezen, waarvan wij een beginsel hadden verwacht, dat alle rekenen met de omstandigheden onnoodig zou maken.

Zoo brengt ons de beschouwing van al de stelsels tot éénzelfde uitkomst. Alle werden ze tot de erkenning gedwongen, dat hun belofte, ons een vast beginsel te geven, een ijdele belofte was geweest. Alle moesten ze daarmee eindigen, ons het te rade gaan met de omstandigheden, het wikken en wegen der voor- en nadeelen, der mogelijkheden en der waarschijnlijkheden, aan te bevelen. De leer van den voogdijstaat liep in het practische voorschrift uit: de staat zorge voor ieder volksbelang, behalve waar zijn zorg onnoodig is. De leer van den rechtsstaat moest met de uitspraak eindigen: de staat zorge alleen voor het recht en voor niets anders, behalve waar zijn zorg ook daarvoor noodig is. En de theorie der onbeperkte ondersteuning, van wie meer licht te wachten scheen, moest op het laatst zich binnen dezen raad terugtrekken: de staat helpe overal, behalve waar het onnoodig is (13).

Zou het niet verstandig zijn, met hetgeen waarmee men toch eindigen moet liever te beginnen, en naar hetgeen toch niet te vinden is ook liever niet te zoeken? Het is in het leven van den staat zooals het in geheel het zedelijke leven is. In onze zedelijke betrekking tot onze medemenschen is er slechts één groot beginsel: heb uw naaste lief. Al wat verder als beginsel verkondigd wordt is dien naam onwaardig; het is niets meer dan een regel, een voor de meeste gevallen geldend en daarom belangrijk voorschrift, een raad die gewoonlijk practisch is, maar die, zoodra er de aanmatiging bijkomt van een beginsel te zijn, onpractisch en verderfelijk wordt. Al die regels, hoe veel er ook gegeven worden, blijven aan dat ééne groote beginsel altijd ondergeschikt. Dat beginsel zelf is vast, onwankelbaar; maar in verband gebracht met de omstandigheden van ieder bepaald geval vordert het, juist door die vastheid, telkens een kleinere of grootere wijziging van den regel, voor soortgelijke gevallen gegeven. Niet anders is het, waar wij het leven en de werkzaamheid van den staat beschouwen. Er is voor den staat maar één groot beginsel. Het is de bevordering van het ware volksbelang. Al het andere is nooit meer dan regel, richtsnoer voor de gewone practijk. Maar die regel kan van het grootste gewicht zijn. Met de leer van den rechtsstaat is dit inderdaad het geval. De taak, die zij den staat uitsluitend toewijst, is werkelijk zijn gewone, zijn onbetwistbare, zijn nooit wisselende taak. Iedere andere taak kan worden bestreden, en komt slechts daar te pas waar zij noodig is. Het is waar, ook de rechtstaak moet alleen daarom verricht worden, omdat zij noodig is. Maar hier is die noodzakelijkheid altijd aanwezig, en zou het dwaas zijn telkens een nieuw onderzoek te doen, telkens weer de vraag te stellen: zal de staat de handhaving des rechts nog langer ter harte nemen? Bij elke andere taak daaren-

tegen hangt het onophoudelijk van de omstandigheden af, of en in welke mate hare vervulling noodig is.

Toch mag ook hier een gewichtig onderscheid niet worden voorbijgezien. Anders past het tegenover het bestaande, anders tegenover het nieuwe, het nog maar voorgestelde en gewenschte, te handelen. Het bestaande heeft, omdat het met allerlei belangen nauw verbonden is, te nauwer naarmate het langer heeft bestaan en dieper wortels geschoten, zijn onmiskenbaar recht, met die ééne uitzondering, als het zelf van den aanvang af en nog altijd onrecht is. Met de gewrochten der historie ga men niet lichtvaardig om. Maar ook hier is het slechts een meer en een minder, slechts een betrekkelijke, geen absolute tegenstelling. Het is niet: handhaaf het bestaande, maar: handhaaf liever het bestaande. Evenmin is het: voer het nieuwe niet in, maar: voer het nieuwe liever niet in. Schaf het bestaande niet af, en voer het nieuwe niet in, zonder rijp overleg, zonder dat de hooge wenschelijkheid, het voor de natie heilzame eener verandering u gebleken is. Zoowel in het afschaffen als in het invoeren vreeze de staat eer te veel dan te weinig te doen. Bij twijfel stil te zitten, is de les der levenswijsheid. Om te handelen, is er een motief noodig, om niet te handelen niet.

Zoo ontwikkelt zich naast de drie bestreden stelsels van zelf die nieuwe theorie, die ik de positieve heb genoemd. Ik zou wenschen, tot besluit van mijn opstel, haar leer en haar raad in deze uitspraken saam te vatten:

1°. De eerste, de altijd noodige, de onbetwistbare taak van den staat is de bescherming van personen en eigendommen tegen onrecht, het moge van buiten komen of in den boezem der maatschappij zelve zijn ontstaan, m. a. w. de handhaving des rechts én tegen vreemde staten én tegen individuen, vreemdelingen of burgers.

2°. Iedere andere werkzaamheid, die door den staat

wordt verricht of waarmee men wenscht hem te belasten, is voor betwisting vatbaar. De strijd daarover behoort alleen gevoerd te worden door het bepleiten der voordeelen en der nadeelen, die in elk bijzonder geval uitsluitend van de omstandigheden afhangen. Zoo de partijen elkaar te lijf gaan niet met kracht van bewijzen, aan volledige kennis der omstandigheden ontleend, maar met de schimpnamen van socialist voor hem die de staatszorg verlangt, van individualist voor hem die haar wil uitsluiten, dienen zij noch de waarheid noch het volksbelang.

3°. Iedere nieuwe taak, die men den staat wenscht op te leggen, worde zoolang afgewezen, totdat door een redelijk en volledig onderzoek van den geheelen toestand overtuigend gebleken is (14), dat die taak moet verricht worden in het belang des volks, dat de staat haar doelmatig kan verrichten, en dat zij buiten den staat om (15) óf in het geheel niet óf al te laat óf al te slecht zal worden verricht.

4°. Werkzaamheden, waarmee hij sinds lang belast is, schuive de staat niet lichtvaardig van zich af. Aan wat hij gesticht heeft houde hij ook de hand, en late het niet te gronde gaan of een kwijnend leven lijden, alleen op grond der overweging, dat het eigenlijk buiten zijn gebied gelegen is.

5°. Evenmin zij de staat volstrekt onwillig zich er van los te maken. Het meest vrije onderzoek worde door hem toegelaten, zelfs uitgelokt, of en in hoever een deel van zijn werk beter op vrije vereenigingen zal worden overgebracht. Vooral trachte hij niet in stand te houden wat de volksovertuiging wenscht te zien opheffen. Waar het volk rijp genoeg is geworden, om afscheiding eener levenssfeer van den staat en de staatszorg te begeeren, daar achte de staat zelf den band, waardoor zij verbonden waren, niet onverbreekbaar. Veeleer stelle hij zich ten doel, waar hij een

beweging in die richting opmerkt, haar niet te stuiten, maar mede te werken om de scheiding voor te bereiden en haar eindelijk zonder botsing te doen plaats hebben.

Het is, meen ik, deze positieve theorie, waarbij het stelsel der onbeperkte ondersteuning het naast komt, die bestemd is meer en meer het gedrag der staatslieden te bepalen. De abstractiën wijken voor het leven, en de alles beslissende stelsels, met elkaar in hevigen strijd, maken plaats voor de macht der feiten, die voortdurend tot nieuw onderzoek oproepen. De staatsman, die vruchtbaar wil arbeiden, en wien naast de vrijheid de bloei en de zedelijke kracht van zijn volk ter harte gaat, kan op den duur noch de onverschilligheid van den rechtsstaat noch de dwingelandij van den voogdijstaat tot leus kiezen. Van zulk een staatsman werd weinige maanden geleden in welsprekende taal het beeld geteekend. Stein's bedoeling was het — ik gebruik de woorden van den uitmuntenden von Sybel — »een vollen stroom van nieuw leven door alle deelen des volks uit te gieten," en overal dreef hem hetzelfde beginsel: »geregelde vrijheid ter willige toewijding aan het geheel." Waar men onder volksvrijheid vooral »de bescherming der private belangen tegen de macht der regeering, tegen politiewillekeur, tegen den druk van belasting en dienstplicht" verstond, daar was »die opvatting hem niet vreemd." Ook »in hem gloeide het van verontwaardiging tegen het sultanisme dat in menigen Rhijnbondstaat heerschte," en van harte wenschte hij, »dat tegen iedere rechtsschennis van den kant eener regeering het schild mocht worden gekeerd van een sterk volksrecht." Maar toch, »die machtige hervormingen, waarmee hij den Pruisischen staat verjongde, ze ontkiemden uit edeler begrippen van den staat en wilden het volk tot een hooger standpunt opvoeren." Hem waren »staatsgezag en volksvrijheid niet met elkaar in strijd;" hij achtte het ééne

slechts in het andere mogelijk, en begreep, dat de burger even goed de maatschappij als de maatschappij den burger noodig heeft. Hij »behoorde niet tot die moderne liberalen, die den staat geen andere roeping toekennen, dan het beschermen der grenzen tegen de vijanden, en het beschermen der huizen tegen de dieven. Hij zag den grondslag van den staat in zedelijkheid, godsdienst en beschaving; zou het den staat verboden zijn, zijn eigen fundament in stand te houden?" Wat hij van den staat dacht »kan men in dit ééne woord samenvatten: de staat moet de school voor het karakter der menschen zijn, en zoo is er geen enkele kant van het menschelijke leven, waarop de invloed van den staat, de opvoedende en sterkende invloed van het groote geheel, zich niet uiten mag." Wel verre van den staat tot het werk van soldaat, nachtwacht en rechter te beperken, »eischte hij van den staat met klem van taal de bevordering der geestelijke krachten, van den godsdienst en de wetenschappelijke beschaving, van de kerk en van de school." Inderdaad, het is in den geest van den grooten Stein gehandeld, als van de samenkomst te Eisenach, die aan de genezing van zware maatschappelijke ziekten hare aandacht wil schenken, de aanhangers dier Manchesterschool zijn uitgesloten, wier eerste beginsel het is: ziekte moet volmaakt zoo als gezondheid worden behandeld, door niets te doen en alles zijn gang te laten gaan, m. a. w. ziekte is, wel beschouwd, geen ziekte, ze is slechts een onaangename vorm van gezondheid (16).

Van den stichter der gemeentelijke en provinciale zelfstandigheid in Pruisen kom ik onwillekeurig op den stichter dier eigen zelfstandigheid in Nederland, op Thorbecke.

Als man van wetenschap, van wijsbegeerte zelfs, was hij meer gewoon voor hetgeen zijn gedrag bestuurde een strengen vorm te zoeken, en zoo bevreemdt het mij niet, dat hij in de vraag, die ons thans bezig hield, zich met

voorliefde aan een der strijdige stelsels vastklemde, en met de beginsels er van de oppositie zocht af te weren. Het stelsel van den voogdijstaat vond zeker nimmer zijn bijval, en — ook onzen Tellegen ontging dit niet — geheel ten onrechte heeft men hem het verwijt gedaan, een voorstander te zijn van het staatsalvermogen. Hij was dit zoo weinig, dat hij veeleer tot het tegendeel overhelde, en menige uitspraak deed, die recht scheen te geven, hem onder de voorstanders der leer van den rechtsstaat te plaatsen. Zoo noemde hij het in zijn bekende narede »een eisch van liberale regeering, dat de staat hetgeen niet tot het gebied van het recht behoort meer en meer aan anderen overlate," en prees het den staat als eerste wet aan, zich te onthouden »van hetgeen zijn roeping als rechtsvereeniging te buiten gaat." Vooral heeft in dit opzicht zijn machtspreuk: Kunst is geen regeeringszaak, een vrij treurige vermaardheid gekregen. Dit stelsel van den rechtsstaat, in den zin van Humboldt, Mill, Bastiat en de Manchesterschool, is echter bij hem saamgevloeid met de leer van den rechtsstaat, in den zin van Krause en zijne volgers, dat is met de leer der onbeperkte ondersteuning. Zoo hooren we hem »het kenmerk van een liberalen staat en een liberaal gouvernement" daarin stellen, »dat zij de ontwikkeling der zelfstandige kracht bevorderen, in provincie, gemeente, vereeniging en individu, dat heet de algemeene voorwaarden scheppen, waaronder die ontwikkeling mogelijk wordt." Maar zoodra het op een nauwkeuriger, een in bijzonderheden tredend formuleeren zijner overtuiging omtrent de roeping van het staatsgezag aankomt, zien wij hem ook van de banden van dit Krausiaansche stelsel zich vrijmaken. Zoo lezen we in diezelfde narede deze voortreffelijke woorden: »Heeft de staat voor alles te zorgen, alle kwalen en gebreken der maatschappij te genezen? Willen wij langs een omweg terugkeeren tot

den toestand, waarin ieder gezellig werk leven, wijding en zegel van de regeering des staats scheen te moeten ontleenen? Integendeel. Een eerste wet is onthouding..... Het zijn in wezen, bestemming en middelen andere levensmachten dan de staatsmacht, welke de kerk, het onderwijs, wetenschap, kunst, maatschappelijk te vormen en te besturen hebben; machten in wier sfeer overheidsgebod of dwang niet te pas komt. Met deze en zoo vele andere sociale belangen, regeling van stoffelijken arbeid en goederenverkeer, in aanraking, van alle kanten gedrongen door vragers, niet zoo zeer om vrijheid, die den wil om zich zelf te helpen onderstelt, als om bijstand van het gezag, ondervindt de staat, dat onthouding soms grooter kunst dan handelen is...... In welke maatregelen van wetgeving en bestuur zich het karakter eener liberale regeering zal kunnen openbaren, hangt op elk tijdstip van allerlei omstandigheden af. Een zelfde maatregel... kan in den eenen toestand liberaal, in een anderen doodend voor de vrijheid zijn. Zoo soms een negatieve rol, opruiming van versperringen, overblijfselen eener verouderde orde, voldoende is, een andere tijd gebiedt nieuwe beginselen, regels, instellingen te vestigen. Maar de geest en wil eener regeering moet onder alle omstandigheden blijken."

Ziedaar een uitspraak geheel in den geest der positieve theorie, al is zij zonderling doormengd met woorden, die ik wegliet en die enkel in de leer van den rechtsstaat of van de onbeperkte ondersteuning passen. Het is of de macht van het leven voor den doctrinairen zin te sterk is geweest. In de practijk hield geen der stelsels stand, en kwam het uit dat zij niet in staat waren een vast beginsel aan de hand te doen. Zoo moest wel alles afhankelijk worden verklaard van de omstandigheden, waarbij het van zelf mogelijk was, dat dezelfde maatregel hier liberaal, ginds doodend voor de vrijheid moest heeten.

In de waardeering dier omstandigheden kan men natuurlijk mistasten, en voor verschil van gevoelen is hier overal plaats. Wanneer Thorbecke om het verplicht onderwijs te bestrijden verklaart, dat zijns inziens »tot het gebied, aan de particuliere vrijheid voor te behouden, en door geene publieke macht hoegenaamd te betreden, de bevrediging van de behoefte om zich te onderrichten behoort," kan men tegenover dat inzicht een ander stellen. Men kan niet alleen opmerken, dat »de behoefte om zich te onderrichten" bezwaarlijk met den plicht om zijne kinderen te laten onderrichten op ééne lijn is te plaatsen, men kan ook met het oog op al de bestaande omstandigheden, na nauwkeurig meten van al wat voor en al wat tegen den leerplicht te zeggen is, voorstander in plaats van bestrijder zijn. Hoe het zij, de meening van Thorbecke, als zij door zulk een nauwkeurig meten gevormd is, heeft een even goed recht van bestaan als het tegenovergestelde gevoelen. Maar als hij ons de vragen voorhoudt: »Waar zal het heen, wanneer wij bij het lager onderwijs dwang van staatswege toelaten? Zullen wij dan ook niet in andere sferen, bij het middelbaar en hooger onderwijs, bij het bestuur van zoo menigen levenskring, waarin de burgers zich bewegen, dergelijk gezag moeten erkennen?" en die vragen aan de verklaring vastknoopt, dat hij het zich »steeds tot plicht gerekend" heeft, »streng te onderscheiden tusschen het gebied, waar overheidsgezag regeeren kan, en dat hetwelk aan de particuliere vrijheid moet voorbehouden blijven," dan is de positieve theorie weer door de leer van Mill of van Krause verdrongen, de prediking van een algemeen beginsel heeft de plaats ingenomen van het nauwgezette wegen aller omstandigheden, en de staatsman, die met het leven weet te rekenen, is teruggeweken voor den doctrinair, die zich overal in staat acht scherpe grenslijnen te trekken, en

die bij ieder geval, lang voor het in zijn bijzonderheden bespied is, de spreuk reeds klaar heeft om het eens voor al te beslissen.

Men heeft in deze vergadering vaak den eisch gedaan, dat niets hier zou worden voorgedragen, wat niet een ontdekking mocht heeten. In hoe ver door al wat hier geleverd werd aan dien hoogen eisch voldaan is, het staat niet aan mij dat te beslissen. Mijn eigen werk wensch ik niet voor een ontdekking uit te geven. Wat ik thans ontvouwde zocht ik reeds achttien jaar geleden in het licht te stellen, toen ik in mijn Staatsrechtelijk Onderzoek over het doel van den staat handelde. Mijn gedachten zijn dezelfde gebleven, maar het scheen goed, ze nauwkeuriger uit een te zetten, en de vraag te beantwoorden, of de later geschreven werken, vooral die van Mill en van Dupont-White, mij niet dwongen tot een ander gevoelen over te gaan. Te meer scheen dit noodig, nu wij in een tijd leven, waarin, vooral door de arbeidersquaestie, de vraag, waar de grenzen der staatsmacht zijn, meer dan ooit aan de orde is. Was de uitkomst van mijn onderzoek ten deele negatief; bleek er uit, dat de groote belofte, ons een vast beginsel te geven, niet is vervuld; het bleek ons tevens, dat zij niet kan en niet behoeft te worden vervuld. Ook hier geldt het, dat het kennen van onze onkunde een groote kennis is. Mits we ook hare oorzaken kennen en hare grenzen. Wilt gij de aanwijzing daarvan voor een ontdekking houden, en uit dien hoofde mijne woorden niet al te ongenadig beoordeelen, ik zal tevreden zijn en meenen niet vruchteloos te hebben gesproken.

AANTEEKENINGEN.

1. (Bl 4). »Man erwartet Freiheit von einer so oder so zu erwählenden Versammlung, unbekümmert dass mit jedem Schritt der Gesetzgebung allenthalben irgend ein noch übriger Winkel freier Thätigheit der Vormundschaft eines Systems besoldeter Diener unterworfen wird." Niebuhr, bl. VII der voorrede voor von Vincke's Darstellung der innern Verwaltung Grossbritanniens.

2. (Bl. 8). *Voogdij*staat is duidelijker, minder dubbelzinnig. *Politie* plegen wij niet in den ruimen zin van regeering in het algemeen te nemen. Wij zijn gewoon het woord zoo te gebruiken, dat het defensie, justitie en financiën, dus juist de onderwerpen van den rechtsstaat, buitensluit. Door het woord *voogdij*staat zijn ook deze omsloten. — Stahl (Rechts- und Staatslehre II. 2. bl. 106 2de dr.) gebruikt als synoniemen buiten den naam van *Polizei*staat ook nog die van *patriarchalen* en *patrimonialen Staat.*

3. (Bl. 15). »Presque partout en Europe, le souverain domine de deux manières: il mène une partie des citoyens par la crainte qu'ils éprouvent de ses agents, et l'autre par l'espérance qu'ils conçoivent de devenir ses agents." de Tocqueville, de la démocratie en Amérique, II. 344. Ed. Pagnerre.

4. (Bl. 19). Zie bl. 29 vlg. van mijn Staatsrechtelijk Onderzoek.

5. (Bl. 20). Onder den titel *der Rechtsstaat* is in de

laatste weken een hoogst belangrijk, van den geest des lezers vrij wat inspanning vorderend, maar haar ook beloonend boek in het licht verschenen. Het is het werk van den geleerden en diepzinnigen Berlijnschen hoogleeraar Rudolf Gneist.

In dat merkwaardige geschrift is het woord in een geheel anderen zin genomen dan in de leer, tot wier ontwikkeling en bestrijding ik thans overga. Het is daar in tegenstelling niet met den voogdijstaat, maar met den staat, die aan willekeur, aan den toevalligen afloop van den strijd der maatschappelijke belangen, in plaats van aan het recht en de handhaving des rechts door blijvende organen, onderworpen is. Niet om een beperking van den staat tot het recht is het te doen, maar om »die *Rechts*auffassung vom Staat"; om het binden van elken wil, »ebenso den persönlichen Willen des Königs wie die zeitige Majorität des Parlaments", aan het goed gewaarborgde recht; om het afwijzen van alle absolutisme, in welken vorm het ook moge optreden; om bevestiging van den staat door »das sittliche Pflichtbewusstsein"; om verdediging van het Engelsche en Duitsche regeeringsorganisme tegen een constitutioneelen staat naar Belgisch-Fransch model; om het bestrijden van »die Souveränität der Gesellschaft, welche den Rechtsstaat *im Princip* negirt"; om erkenning van het recht en de macht des staats, opdat de maatschappij de staatsleiding »als Führerin auf rechten Wegen" eerbiedige; om »den innern Ausbau der Verfassung, d. h. die gleichmässige Verbindung der Gesellschaft mit dem Staat in Gesetzgebung, Verwaltung und Rechtssprechung"; om »eine ständige, unparteiische Rechtssprechung" in alle deelen van het volksleven; om »dem zerfahrenen Leben der heutigen Gesellschaft die Grundlage der bürgerlichen Freiheit wieder zu geben."

Treffend komt het verschil uit in de volgende woorden

Leeftens

van bl. 15: »Die Zusammenfassung der herrschenden Gedanken der Gebildeten in den philosophischen Schulen hat seit Puffendorff und Kant die *Theorie des Rechtsgesetzes* sogar zu einer einseitigen Geltung gebracht, welche den Staat nur als Zwangsanstalt zur Verwirklichung des Rechts gelten lässt. Ihr Grundgedanke, dass jedermann seine natürliche Freiheit im Handeln soweit beschränken müsse, dass die gleiche äussere Freiheit seiner Mitmenschen daneben bestehen könne, war eine nüchterne Wahrheit, welche sich aus den deutschen Rechts- und Landespolizeiordnungen anschaulich ergab. Es war aber eine erklärliche Einseitigkeit der Zeit, wenn der Staat in einen juristischen Bürgerverein erschöpft sein sollte. Diese Auffassung wandte sich zugleich gegen die damals übermässige Anspannung der Volkskräfte durch den Staat und gegen den aufgeklärten Absolutismus, der mit seinen Beamten die Gesellschaft zu regeln unternommen hatte, der dem Ackerbau, dem Gewerbe, dem Handel die besten Methoden vorzuschreiben und eine allgemeine Beglückung der Völker zu unternehmen begonnen hatte. Diese aufdringliche Bevormundung wurde um so mehr empfunden, je mehr die regierende Beamten-Klasse sich in fortschreitender Arbeitstheilung von den Lebenskreisen der Unterthanen abschied. In der Abneigung gegen die staatliche Reglementirung aller Interessen verkannte man, dass der Staat keine *blosse* Rechtsassekuranz sein kann, dass der kirchliche Staat seit länger als tausend Jahren die höhere Aufgabe der sittlichen und geistigen Hebung der Gesammtheit zu seiner Aufgabe gemacht hatte, und dass mit der Spaltung der Kirchen und Bekenntnisse jene humanen Aufgaben auf den Staat in seiner neueren Gestalt übergehen mussten, soweit sie nur einheitlich zu lösen sind. Uebrigens fand jene Einseitigkeit ihre Ergänzung durch die gleichzeitigen Theorien vom *Wohlfahrtszweck* und *Sittenzweck* des Staats."

In den zin, waarin Gneist het woord *Rechtsstaat* gebruikt, is het — zie wat hij op bl. 183 mededeelt — in de wetenschap ingevoerd door Robert von Mohl. Niet juist ter bevordering der duidelijkheid. In 1867 moest Schultze er de aandacht op vestigen, dat »an dem Wort noch viel Unklarheit und Missverständniss haftet", dat »namentlich damit nicht gemeint sein kann und soll eine Beschränkung des Staats auf die blossen Zwecke eines rechtlichen Bürgervertrages."

In de plaats van Stahl, ook door Gneist zelf op bl. 16 aangehaald, loopen de twee beteekenissen door één. Immers laat Stahl daarop volgen: »Der Rechtsstaat steht daher im Gegensatz vor Allem zum patriarchalischen, zum patrimonialen, zum blossen Polizeistaate, in welchem die Obrigkeit darauf ausgeht, die sittlichen Ideen und die Nützlichkeitszwecke in ihrem ganzen Umfange .... zu realisiren".

Bij zoo groote dubbelzinnigheid van het woord vrage men overal zorgvuldig naar den zin, die er aan gehecht is. Trouwens, waar moet men in de zedelijke wetenschappen dit niet doen? Bijna ieder woord, dat zij gebruiken, is dubbelzinnig, beteekent niet zelden ja en neen tegelijk. Zie mijn Wezen der Kennis, bl. 188 van den tweeden druk.

6. (Bl. 25). Zoo lezen we zelfs op bl. 101: »Der Staat wird allein sich auf Handlungen, welche unmittelbar und geradezu in fremdes Recht eingreifen, ausbreiten, nur das streitige Recht entscheiden, das verletzte wieder herstellen und die Verletzer bestrafen dürfen." In hoever daarbij politiewetten te dulden zijn, wordt nader aangewezen op bl. 113 vlg. De staat moet zoodra het mogelijk is zijn politiewerkzaamheid aan plaatselijke gemeenten en vrije vereenigingen overdoen. Slechts bij die politiewetten is hij vrijer, die »aus solchen Handlungen entstehen, welche innerhalb der Gränzen des eignen aber nicht alleinigen,

sondern gemeinschaftlichten Rechts vorgenommen werden" (bl. 116).

7. (Bl. 34). Men heeft bij ons beweerd, waar men van die bewering partij kon trekken, om wat goed was tegen te houden. Men gaf haar op, waar het voordeeliger scheen haar te laten varen.

Door onze vorige Staatsregelingen, reeds van 1798 af, was tot herziening van één of meer harer artikelen de verklaring der *noodzakelijkheid* van zulk een herziening gevorderd.

Het is der moeite waard, na te gaan, welk gebruik men van dat woord heeft gemaakt.

Toen de opstand in België was uitgebroken, vaardigde de Koning zijn proclamatie van 5 Sept. 1830 uit. We lezen daarin: »Wij rekenen op het gemeen overleg der Staten-Generaal. Wij zullen hen uitnoodigen, om te overwegen, of de onheilen, waaronder het vaderland zucht, te wijten zijn aan *eenig gebrek in de nationale instellingen*, en of er *reden* zoude zijn, *deze te wijzigen*, en vooral ook, of de betrekkingen, door de traktaten en door de Grondwet tusschen de twee groote afdeelingen van het koninkrijk gevestigd, tot bevordering van het gemeenschappelijk belang in vorm of aard zouden *behooren* te worden veranderd. Wij verlangen, dat die gewichtige vraagpunten met zorg en volkomen vrijheid overwogen worden."

Men ziet, de Koning was zoo vrijzinnig als onze tegenwoordige Grondwet het is, die den eisch der *noodzakelijkheid* wegliet. Hij was met een goede *reden* tot verandering voldaan, gelijk zij het in art. 196 met een goeden *grond* is.

Niet anders was het in de openingsrede van de buitengewone vergadering der Staten-Generaal, op 13 Sept. 1830 uitgesproken. Er werd dan ook 1 Oct. 1830 een staatscommissie benoemd tot het ontwerpen der wettelijke be-

palingen, welke zullen noodig zijn, om in de Grondwet en in de bestaande betrekkingen tusschen de twee groote afdeelingen van het koninkrijk, de veranderingen daar te stellen, welke *de algemeene belangen en die van elke der gezegde afdeelingen* vorderen." Die herziening zou moeten strekken, »om wederkeeriglijk aan elke der groote afdeelingen van het rijk de meest mogelijke waarborgen te verschaffen tegen allen overwegenden invloed van de andere."

De herziening bleef uit. Men zweeg er van tot in de openingsrede der Staten-Generaal van 21 Oct. 1839, en sprak toen alleen van »de wijzigingen der Grondwet, door de scheiding van Nederland en België noodzakelijk geworden." 28 Dec. 1839 werden eindelijk de bekende vijf ontwerpen ingediend. De Koning voegde er deze verklaring bij: »Altijd genegen, om volgens milde beginselen het geluk te bevorderen van het goede volk, door de beschikking der goddelijke voorzienigheid aan onze zorgen toevertrouwd, hebben wij in ernstige overweging genomen, of ook *nog andere wijzigingen* door ons zouden kunnen worden voorgesteld; maar acht gevende op de niet zeer gelukkige gevolgen, die in de laatste jaren eenige staatkundige proeven van dien aard bij anderen gehad hebben; op de gezetheid der Nederlandsche natie tot behoud harer instellingen; op de verschillende meeningen, die wellicht omtrent verdere wijzigingen zouden kunnen ontstaan, met de daaraan dikwijls verbonden gevolgen; en op de ondervinding, vooral in de laatste jaren, dat volgens de bestaande Grondwet de algemeene belangen van Nederland genoegzaam verzekerd zijn; hebben wij gemeend onze voorstellen tot hetgeen *door de verandering van zaken volstrekt noodzakelijk* geworden was te moeten bepalen; zoo evenwel, dat wij geneigd blijven, al datgene, wat ons *ter bevordering van het geluk der natie mocht voorkomen*

in dit opzicht noodzakelijk te zijn, altijd tot een nader onderwerp onzer landsvaderlijke zorg en overweging te maken."

Wat er volgde, de geschiedenis der herziening van 1840, is bekend. Niets te streng is het oordeel, door Thorbecke in zijn Aanteekening II, 317 vgl. daarover uitgesproken. Toch zag men »op den volbrachten arbeid met voldoening terug"!

Opmerkelijk zijn in de sluitingsrede der Staten-Generaal van 15 Juni 1840 deze woorden: »In de Grondwet, die ons regeert, zijn zoodanige wijzigingen voorbereid, als *door de gebeurtenissen der laatste jaren noodzakelijk* geworden *of bevorderlijk geacht zijn voor het algemeene beste.*" Niet minder in de openingsrede der buitengewone zitting van 4 Aug. 1840 die, waarbij de Staten worden verklaard »geroepen tot de gewichtige taak, om te beoordeelen of datgene, wat aanvankelijk na rijp onderzoek *noodig en nuttig* is bevonden, werkelijk *voor het welzijn van Nederland oorbaar en bevorderlijk* kan worden geacht." Ook de sluitingsrede van 5 Sept. 1840 sprak van *het oorbare en nuttige*, van *noodzakelijk en wenschelijk*. - Men had dan ook aan de vijf ontwerpen, die het feitelijk reeds veranderde slechts bekrachtigden, in Maart 1840 zeven andere en in Mei zelfs een over de ministerieele verantwoordelijkheid toegevoegd. Meer dus dan het volstrekt onmisbare.

Bij haar, door de Eerste Kamer verworpen en door den Koning niet aangenomen adres van antwoord van 28 Oct. 1844 verklaarde de Tweede Kamer: »Wij achten het wenschelijk, dat de dagen van kalmte en vrede gebruikt mogen worden tot een tijdige herziening en verbetering onzer grondwettelijke instellingen."

Toen het bekende ontwerp van herziening door Thorbecke c. s. was voorgesteld, sprak de regeering op 30 Mei 1845 daarover — geheel in overeenstemming trouwens

met het voorloopig verslag van de Tweede Kamer zelve — haar oordeel uit, waarvan ik de volgende woorden hier overschrijf:

»Toen het ontwerp der veranderde Grondwet in het jaar 1815 aan den Koning werd aangeboden, erkende de staatscommissie, met deze zaak belast, in haar rapport, dat... de tijd alles verandert en wijzigt. Een middel, om tot zoodanige veranderingen of bijvoegingen te kunnen geraken, werd dan ook voorgedragen en in de Grondwet opgenomen. Niet op een te voren bepaald en geregeld tijdstip zou dat worden aangewend, maar, gelijk de ontwerpers zich uitdrukken, *in geval van gebiedende noodzakelijkheid*, zonder gevaar te loopen tot alle verkeerde nieuwigheden te vervallen. Uitdrukkingen, die als de wettelijke verklaring beschouwd mogen worden van het daarmede geheel overeenstemmende art. 227 der Grondwet: Ingeval in het vervolg eenige verandering of bijvoeging in de Grondwet *noodig* mocht zijn, moet deze *noodzakelijkheid* bij eene wet worden verklaard.

»Welk eene meerder of minder uitgestrekte taalkundige beteekenis men nu aan de woorden *noodig* of *noodzakelijkheid* toekenne, dit zal wel vaststaan, dat de Grondwet noch door hare bepaling te dien aanzien, noch met de bedoeling daarbij ontwikkeld, toestaat tot veranderingen en bijvoegingen over te gaan, ter zake het zij van alle gebreken, aan welke zij, evenals elk ander menschelijk werk, niet zou ontkomen, en van welke zij zeker niet is bevrijd gebleven, ... het zij van verbeteringen zelfs, die op zich zelve zich *als nuttig* zouden aanbevelen, maar die echter *niet als noodig* kunnen worden beschouwd, *omdat zij niet onmisbaar worden vereischt*, het zij eindelijk en vooral niet tot het nemen van proeven, om geheel andere beginselen daarin op te nemen, waarvan de uitkomst onbekend en niet vooraf te berekenen is. Juist om het gevaar

te ontgaan van in zulke nieuwigheden te vervallen... heeft men wijselijk in onze Grondwet gewild, dat *noodzakelijkheid* het vereischte zou zijn tot elke in haar aan te brengen verandering of bijvoeging." — Het voorloopig verslag noemde een *noodzakelijke* verandering die »welke als een dringende behoefte te beschouwen is, welker vervulling geen uitstel gedoogt."

Hoe geheel anders had men in 1815 gesproken en gehandeld. Toen dacht men er niet aan, zich tot die veranderingen te bepalen, die het noodwendige uitvloeisel der oprichting van het koninkrijk waren, de verandering der vorstelijke titels, de optelling der nieuwe provinciën en wat dies meer zij, maar men achtte zich ook geroepen tot »al zulke andere modificatiën, als — gelijk men het uitdrukte — uit aanmerking der omstandigheden dienstig en oirbaar gerekend zullen worden." Zulk een »veranderen en ampliëren" noemde men toen *noodzakelijk.* Ja, men verklaarde zelfs de noodzakelijkheid van veranderingen waarmee men nog niet bekend was!

Om billijk te zijn, moet ik aan dit alles de opmerking toevoegen, dat nog in 1845 door Thorbecke (parl. Red. '40—'49 bl. 78), werd gezegd: »*Wenschelijkheid* is nog geen *noodzaak.*" In 1841 had hij (Aant. 1, 4,) geschreven: »Men heeft Holland gesplitst om vermeende redenen van *nut*, niet op grond eener betoogde *noodzakelijkheid.* Dit betoog schijnt evenwel, van wege art. 227, een vereischte." In de Dubbele Kamer van 1840 had hij reeds gezegd (parlem. Redev. '40—'49, bl. 9, vlg.): »Ik zie de *noodzakelijkheid* van die splitsing geenszins in. De noodzakelijkheid zou, dunkt mij, moeten blijken, eer over het nut dier scheiding kan worden gehandeld." Toch wenschte hij toen een algemeene, een volledige herziening en verbetering der Grondwet, maar noemde die dan ook *hoog noodzakelijk* en *onvermijdelijk* (bl. 7), zelfs »*dade-*

lijk, onverwijld noodzakelijk" (bl. 38). Echter sprak hij ook weer met zijne medevoorstellers van »*noodzakelijke of raadzame* verbetering" (bl. 49).

Blijkt niet uit dit alles duidelijk genoeg, dat zoo de *nuttigheid* geen vast beginsel is, men in de *noodzakelijkheid* evenmin vastheid vinden kan? Is daar geen objectieve maatstaf, hier evenmin. Thorbecke zelf moest het erkennen. Hij ijvert voor »een algemeene hervorming," ook der »hoofdstellingen," omdat hij die *noodig* acht. Maar hij verklaart (parl. Red. '40—'49, bl. 81): »Bij elk punt gaven wij de reden op, waarom ons verandering *noodig* scheen.... Dat de reden, welke den een beweegt, op den ander geen indruk maakt, dat de een noodig acht wat den ander onnoodig voorkomt, is gevolg eener verschillende wijze van zien." Een noodzakelijkheid, een onvermijdelijkheid, waarover men verschillend kan denken, wat is zij meer dan een hoogere graad van nuttigheid, van wenschelijkheid? In het voorloopig verslag werd dan ook gesproken van »noodzakelijkheid of althans hooge wenschelijkheid" (t. z. p. bl. 83). De noodzakelijkheid, die de regeering eischte, en waarop zij wees toen ze b. v. in 1840 de zuidelijke provinciën uit art. 1 der Grondwet voorstelde weg te laten, was van een geheel ander karakter. Over die weglating was toch wel geen »verschillende wijze van zien" mogelijk; zij kon niemand »onnoodig voorkomen." De noodzakelijkheid was hier inderdaad noodwendigheid, tenzij men het mogelijk mocht achten, in onze Grondwet te schrijven, b. v. dat Saksen een van onze provinciën is.

Geen wonder, dat wij Thorbecke ook uit naam zijner medevoorstellers hooren zeggen (t. z. p. bl. 84): »Wij vragen, of de voorwaarde van *noodzakelijkheid* een zoo strenge beteekenis heeft, dat, indien op vele punten verandering noodzakelijk of onvermijdelijk schijnt, de Grond-

wet niet tegelijk op andere punten, al had men om deze alleen geen herziening voorgesteld, zou mogen worden verbeterd? Zal men bij elk artikel in 't bijzonder, ja met verandering van elk woord, op de noodzaak moeten wachten?"

8. (Bl. 37). Zoo goed als woordelijk wordt zij teruggevonden in de werken van Charles Clavel, in 1871 door Frédéric Passy, als voorstander derzelfde denkbeelden genoeg bekend, in het licht gegeven. De Westminster Review van October 1872 is er eveneens zoo warm mee ingenomen, dat ze er den schoonen naam aan geeft van »unassailable principles."

9. (Bl. 43 en 44). Deze woorden zijn van Dupont-White, bl. XVII vlg. zijner voorrede voor de Fransche vertaling van Mill's werk.

10. (Bl. 65). »Het geven van geld toch, op zich zelf, kan geene andere deelneming of zorg rechtvaardigen, dan dat men rekenschap eische van de besteding." Thorbecke, Aant. op de Grondwet, II. 278 van den 2den dr.

11. (Bl. 68). Zie Thorbecke t. a. p. II. 294 en 297, en Parlem. Redev. 1865—1866. bl. 225, volkomen in overeenstemming met wat ik reeds in 1854 schreef in mijn Staatsr. Onderz. bl. 163.

12. (Bl. 68). Thorbecke in zijn bekende Narede sprak van het scheppen der »*algemeene* voorwaarden, waaronder de ontwikkeling van zelfstandige kracht mogelijk wordt." Een uitdrukking, zeker niet geschikt om meer licht te geven.

13. (Bl. 71). Opmerkelijk is het voorbeeld van Prof. de Bosch Kemper in zijn Handleiding tot de kennis van het Nederlandsche staatsrecht en staatsbestuur. Op bl. 19 en 20 verklaart hij zich voor het beperken van den staatswerkkring, en toont een duidelijke voorliefde voor de leeringen van Ahrens en zelfs van Bastiat. En toch moet hij

met deze uitspraak eindigen: »De beantwoording dervraag : wat het staatsgezag, wat de ingezetenen moeten doen ter bevordering van welvaart en volksgeluk, hangt af van tijden en omstandigheden." Eveneens op bl. 27: »Het hangt van tijden en maatschappelijke toestanden af, wat ter bevordering van welvaart door de regeering kan worden gedaan."

14. (Bl. 74). In het hoofdartikel der Kölnische Zeitung van 15 October vind ik deze uitstekende woorden: »Der Staat als solcher darf niemals die legislative oder administrative Zwangs-Durchführung in das Leben der bürgerlichen Gesellschaft tief eingreifender Regelungen wagen, bevor nicht eben in der Breite der Gesellschaft selber die hinlängliche Einsicht und Willigkeit gezeitigt ist. Ein gegentheiliges Verhalten könnte nur die stätige Entwicklung der guten Sache gefährden, nur Wirren und Rückschläge zur Folge haben. Unser Resultat ist demnach die umgekehrte Devise des Grafen Arnim und der eisenacher Heiss sporne; wir meinen: Die bürgerliche Gesellschaft muss mit ihren Wünschen dem Staate und seiner Gesetzgebung immer um einen Schritt voraus sein."

15. (Bl. 74). Het zij dan door vrije vereenigingen of door individuen. Als Heeren in zijn Kleine Historische Schriften II. 246 het staatsdoel »so wenig auf den *engen* Begriff der *Sicherheit* beschränkt, als auf den *vagen* Begriff der *Glückseligkeit* ausdehnt", heeft hij in dit negatieve oordeel volkomen recht. Maar als hij positief dat staatsdoel zoekt in de »Entwickelung derjenigen Anlagen unserer Natur, die nur durch gesellschaftliche Vereinigung sich erreichen lässt", dan is die uitspraak zelve veel te *vaag* en te algemeen, en laat voor andere vereenigingen, andere maatschappijen buiten den staat zelfs niet de kleinste plaats open.

16. (Bl. 76). Zoo schreef ik, toen de samenkomst te Eisenach nog moest plaats hebben. Thans ligt zij reeds

achter ons. Prof. Schmoller sprak in zijne openingsrede de volgende woorden: »Treten wir auch ohne allgemeines Programm vor die Versammlung, das glaube ich doch aussprechen zu sollen: die Mehrzahl derer, welche die Versammlung berufen und die Einladung unterzeichnet haben, die Männer, welche auf den deutschen Universitäten National-Oekonomie, Geschichte und Jurisprudenz lehren und die ersten statistischen Bureaux leiten, stehen auf dem Boden einer durchaus einheitlichen principiellen Ueberzeugung und haben, gerade von ihr getragen, diesen Schritt gethan. Sie kommen überein in einer Auffassung des Staates, die gleich weit von der naturrechtlichen Verherrlichung des Individuums und seiner Willkür, wie von der absolutistischen Theorie einer alles verschlingenden Staatsgewalt ist. Indem sie den Staat in den Fluss des historischen Werdens stellen, geben sie zu, dass seine Aufgaben je nach dem Culturverhältnisse bald engere, bald weitere sind; niemals aber betrachten sie ihn, wie das Naturrecht und die Manchesterschule, als ein nothwendiges, möglichst zu beschrankendes Uebel; immer ist ihnen der Staat das grossartigste sittliche Institut zur Erziehung des Menschengeschlechts."

